

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

DEPARTMENT OF ARCHIVAL, LIBRARY AND MUSEOLOGY STUDIES

SCHOOL OF INFORMATICS ΚΑΙ SCIENCE OF INFORMATION

Πτυχιακή Εργασία

**Το Παιδί και ο Κόσμος του στην Αρχαία Ελληνική
Κοινωνία**

Ζωή Πούλιου (ΑΜ: Β2017073)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κ. Ευδοκία Λεοντιάδου

Κέρκυρα, Σεπτέμβριος 2022

Περιεχόμενα

1	Περίληψη	6
2	Οικογένεια στην Αρχαία Ελλάδα	8
2.1	Πρόλογος	8
2.2	Ρόλος γονέων.....	8
2.3	Ρόλος πατέρα	9
2.4	Ρόλος μητέρας.....	12
3	Η εκπαίδευση στην Αρχαία Αθήνα	15
3.1	Πρόλογος	15
3.2	Γενικές πληροφορίες για την εκπαίδευση.....	15
3.3	Γραμματική παιδεία.....	17
3.4	Μουσική παιδεία	20
3.5	Αθλητική παιδεία	21
3.6	Στρατιωτική παιδεία	23
3.7	Η ανώτερη εκπαίδευση.....	24

4	Η Σπαρτιατική εκπαίδευση	28
4.1	Εισαγωγικά στοιχεία	28
4.2	Η δομή της Σπαρτιατικής εκπαίδευσης.....	28
5	Πολιτεία στην αρχαία Ελλάδα	31
6	Προσωπική φροντίδα και μέριμνα	33
6.1	Η ενδυμασία	33
6.2	Η υγιεινή.....	35
6.3	Το φαγητό.....	37
7	Η διασκέδαση στην αρχαία Ελλάδα.....	40
7.1	Πρόλογος	40
7.2	Τα παιχνίδια	41
7.2.1	<i>Πλαταγή (κουδουνίστρα)</i>	<i>41</i>
7.2.2	<i>Άθυρμα, κύλιντρο, απόρραξις, εφεδρισμός</i>	<i>41</i>
7.2.3	<i>Χαλκή Μυία.....</i>	<i>42</i>
7.2.4	<i>Ακινήτινδα(αγαλματάκι).....</i>	<i>43</i>

7.2.5	<i>Μπάλα</i>	43
7.2.6	<i>Πεντέλιθα (Πεντόβολα)</i>	43
7.2.7	<i>Αποδιδρασκίνδρα</i>	43
7.2.8	<i>Κολλαβίζειν</i>	44
7.2.9	<i>Ασκωλιασμός</i>	44
7.2.10	<i>Βοιωτικό ερυθρόμορφο πηνίο</i>	44
7.2.11	<i>Σκαπέρδα</i>	45
7.2.12	<i>Αστραγαλίζειν</i>	45
7.2.13	<i>Απόρραξις</i>	45
7.2.14	<i>Εις Ώμιλλαν</i>	45
7.2.15	<i>Τυγξ</i>	46
7.2.16	<i>Κρικηλασία (τροχός)</i>	46
7.2.17	<i>Κερητίζειν</i>	46
7.2.18	<i>Στρόμβος</i>	47
7.2.19	<i>Σφαιρίδια ή σφαιρί</i>	47

7.2.20	<i>Ανακρουσία</i>	47
7.2.21	<i>Χυτρίνδα</i>	47
7.2.22	<i>Σχοινοφυλίνδα</i>	48
7.2.23	<i>Μοσκίνδα</i>	49
7.2.24	<i>Ανώνυμο</i>	49
7.3	<i>Διάφορα άλλα παιχνίδια στην Αρχαία Ελλάδα</i>	49
8	<i>Βιβλιογραφία</i>	51

1 Περίληψη

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το παιδί στην Αρχαία Ελληνική Κοινωνία στους κλασικούς αιώνες. Το κύριο μέρος της εργασίας πραγματεύεται το παιδί και τη σχέση του με το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον του.

Συγκεκριμένα, στο 2^ο κεφάλαιο γίνεται μια εκτενής αναφορά του χαρακτήρα και του ύφους του κάθε γονέα ξεχωριστά. Ο αναγνώστης πληροφορείται για τις συνήθειες και τις υποχρεώσεις του πατέρα και της μητέρας και στη συνέχεια πως αυτές διαμορφώνουν και επιδρούν στον χαρακτήρα του παιδιού σε κάθε φάση της ζωής του.

Στο 3^ο κεφάλαιο, αναλύεται το εκπαιδευτικό σύστημα της Αρχαίας Ελληνικής Κοινωνίας. Αρχικά, δίνονται κάποιες γενικές πληροφορίες για την Ελληνική εκπαίδευση και πως αυτή διαφέρει στην Αθήνα όπου η παιδεία είχε ως κύριο σκοπό την επίτευξη της αρετής μέσα από τη διάπλαση του χαρακτήρα και την καλλιέργεια της αισθητικής παράλληλα με την άσκηση του σώματος και στη Σπάρτη όπου δίνονταν μεγαλύτερη προσοχή στην διάπλαση του σώματος και στην ενδυνάμωση του. Στη συνέχεια, δίνεται έμφαση στην Αθηναϊκή εκπαίδευση. Αναλύεται το εκπαιδευτικό της σύστημα, οι τρόποι διδασκαλίας της και οι μέθοδοι που ακολουθούσαν προκειμένου να μορφώσουν τα παιδιά. Έπειτα, γίνεται λόγος για τη στρατιωτική εκπαίδευση της Αθήνας και τις υποχρεώσεις των παιδιών απέναντι στο Κράτος. Τέλος, το 2^ο κεφάλαιο κλείνει με Ανώτερη εκπαίδευση της Αθήνας και τις δυνατότητες που πρόσφερε στα παιδιά που μετείχαν σε αυτή.

Το 4^ο κεφάλαιο αφιερώνεται στην Σπαρτιατική εκπαίδευση. Αρχικά, ο αναγνώστης μαθαίνει για την μόρφωση των Σπαρτιατών και στη συνέχεια αποκτά περεταίρω γνώσεις και πληροφορίες για την στρατιωτική Σπαρτιατική εκπαίδευση. Γίνεται ανάλυση των καθηκόντων των παιδιών και των αξιών που ακολουθούσε η Σπάρτη ως πολιτεία.

Συνεχίζοντας στο 5^ο κεφάλαιο, γίνεται μια εκτενής αναφορά στο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της Αθήνας και πως επηρεάζει αυτό με τη σειρά του το εκπαιδευτικό σύστημα. Ο αναγνώστης μπορεί να βρει πληροφορίες για τα σχολεία

εκείνης της εποχής, τις υποχρεώσεις των γονέων και των παιδιών απέναντι στην Πολιτεία όπως επίσης τις δυνατότητες που πρόσφερε αυτή στους πολίτες της.

Αφού έχει γίνει μια ολοκληρωμένη αναφορά στην Πολιτεία και την Παιδεία της αρχαίας Ελληνικής κοινωνίας στο 6^ο κεφάλαιο θα συναντήσει κάποιος αναγνώσματα σε σχέση με την προσωπική φροντίδα και μέριμνα των αρχαίων Ελλήνων. Δίνονται σχετικές πληροφορίες για την ενδυμασία τους και τους τρόπους που επέλεξαν για να επιβλέψουν την υγιεινή τους. Το 6^ο κεφάλαιο ολοκληρώνεται κάνοντας αναφορά στις διατροφικές συνήθειες τόσο των Αθηναίων όσο και των Σπαρτιατών. Δίνονται πληροφορίες για τις διατροφικές επιλογές της κάθε πολιτείας όπως και αναλύεται το πρόγραμμα φαγητού τους.

Η εργασία ολοκληρώνεται με το 7^ο κεφάλαιο όπου γίνεται μια εκτενής ανάλυση των τρόπων διασκέδασης των παιδιών στην αρχαία Ελληνική κοινωνία. Αρχικά, αναφέρονται γενικές πληροφορίες και ιδεολογίες για τα παιχνίδια της εποχής και στη συνέχεια γίνεται ονομαστική αναφορά κάθε ξεχωριστού τρόπου διασκέδασης των παιδιών καθώς ακολουθεί και επεξήγηση και εκτενής αναφορά στους κανόνες αυτών.

2 Οικογένεια στην Αρχαία Ελλάδα

2.1 Πρόλογος

Από τα αρχαία χρόνια έως σήμερα, ο φορέας της οικογένειας έχει το σημαντικότερο ρόλο απέναντι στο παιδί. Αν και δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες σχετικά με την ανατροφή του παιδιού στα αρχαία χρόνια της Ελλάδας, από την αρχή της γέννησης του έως ότου ενηλικιωθεί είμαστε βέβαιοι πως τεράστια επιρροή στην ανατροφή του παιδιού είχε η μητέρα και ο πατέρας του. Αν και στη σημερινή κοινωνία οι ρόλοι των δύο φύλων έχουν πλέον ισοσταθμιστεί, ο ρόλος τους ως γονείς παραμένει αναλλοίωτος.

2.2 Ρόλος γονέων

Με τον ερχομό ενός παιδιού στη ζωή, τίθεται αυτομάτως στην Αρχαία Ελλάδα το θέμα της αναγνώρισης ή έκθεσης του τέκνου. Το θέμα αυτό σχετίζεται άμεσα με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας αλλά και από τις διάφορες αντιλήψεις που επικρατούσαν ανά οικογένεια όσο αφορά το φύλο του παιδιού¹. Πιο συγκεκριμένα, στην Αθήνα, υπεύθυνος για την κηδεμονία του νεογέννητου ήταν ο άνδρας ο οποίος είχε κάθε νόμιμο δικαίωμα να πάρει απόφαση εάν θα δεχθεί ή όχι το παιδί στην οικογένεια. Συνήθως τα παιδιά γένους θηλυκού δεν τα προτιμούσαν συγκριτικά με τα αρσενικά λόγω του ότι δεν μπορούσαν να συμβάλλουν λόγω μυϊκής δύναμης στις χειρωνακτικές εργασίες ή στην οικονομική ανάπτυξη του σπιτιού. Επιπλέον, τα κορίτσια δεν ήταν προτιμητέα ως τέκνα διότι στην ενηλικίωση τους προκειμένου να νυμφευθούν απαιτούνταν προίκα ή αντίστοιχη οικονομική ενίσχυση η οποία επιβάρυνε το σπιτικό. Γι' αυτό λοιπόν το σκοπό, ο πατέρας ήταν αυτός που αποφάσιζε για τη μοίρα του παιδιού, δηλαδή είτε να είναι θετικός στο να το αναθρέψει είτε να το εκθέσει, όχι όμως και να το σκοτώσει.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη υπήρχαν δύο μορφές εξουσίας του άνδρα απέναντι στη γυναίκα και το παιδί. Η πρώτη ήταν η πατρική εξουσία η οποία αφορούσε αποκλειστικά τη σχέση του παιδιού με τον πατέρα. Η δεύτερη από την άλλη, ήταν η

¹ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 29.

γαμική κατά την οποία ο άνδρας εξουσίαζε τη γυναίκα μόνο όμως ως προς τα πολιτικά της δικαιώματα. Όλα αυτά αφορούσαν την πόλη της Αθήνας. Στη Σπάρτη αντιθέτως, την απόφαση έκθεσης του παιδιού αναλάμβανε ένα συμβούλιο γερόντων οι οποίοι αποφάσιζαν έχοντας ως γνώμονα το καλό της κοινωνίας και μετά από συνεδρίαση κατέληγαν στο συμπέρασμα αν το βρέφος ήταν αποδεκτό για την κοινωνία. Στην περίπτωση που το παιδί θεωρούνταν ακατάλληλο, το έριχναν στους αποθέτες του Καιάδα.

Τα παιδιά στην Αρχαία κοινωνία της Ελλάδας αποτελούσαν ξεχωριστή κοινωνική ομάδα τα οποία λόγω του νεαρού της ηλικίας τους είχαν ανάγκη περισσότερη φροντίδα, στοργή και προσοχή. Είχαν ελάχιστη συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες μιας και χαρακτηρίζονταν ως «μισά όντα», δεν έπαυαν, όμως, οι φορείς κοινωνικοποίησης να τα προστατεύουν και να επενδύουν σε αυτά αφού θεωρούντουσαν από πολλούς το μέλλον της κοινωνίας². Συμπερασματικά λοιπόν η ανατροφή των παιδιών εξαρτόταν αποκλειστικά από την εκάστοτε κοινωνία είτε αυτή της Αθήνας είτε της Σπάρτης.

2.3 Ρόλος πατέρα

Στην κλασική εποχή η οικογένεια αντλεί δύναμη από τους νόμους και τις ιδέες που επικρατούν καθώς είχε ως πρώτη επιθυμία να αποκτήσει αρσενικά παιδιά αφού αυτά ήταν ικανά κατά την ενηλικίωσή τους να ενταχθούν στα τάγματα του στρατού και να περάσει στα χέρια τους η εξουσία.

Άλλωστε, ευδαίμων άνδρας είναι αυτός ο οποίος τον διαδέχεται παιδί γένους αρσενικού και έτσι όταν αποβιώσει δεν θα είναι άτεκνος και η κληρονομιά του θα περάσει στο παιδί του και όχι σε κάποιον άγνωστο. Μάλιστα δεν είναι τυχαίο πως ανάμεσα στον όρκο που δίνουν όλοι οι ενήλικοι Αθηναίοι κρατούν επίσης το λόγο τους πως θα υπάρχει ομαλή λειτουργία της οικογένειας άρα και της πόλης όπως επίσης να τηρούν τα διατάγματα της χώρας τους ώστε οι σύζυγοι τους να φέρουν στη ζωή παιδιά όμοια με αυτούς.

² Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 56.

Εφόσον γεννηθεί το παιδί, ο πατέρας ήταν αυτός που έπρεπε να πάρει την απόφαση αν θα το δεχθεί στην οικογένεια του για ανατροφή ή αν θα το εκθέσει. Στην περίπτωση της έκθεσης, αυτή γινόταν όταν τα παιδιά που γεννιόντουσαν ήταν ήδη άρρωστα, ανάπηρα ή όταν η οικογένεια στη μερίδα της είχε ήδη αρκετά τέκνα και λόγω άσχημων οικονομικών δεν μπορούσε να αναθρέψει περισσότερα³. Βέβαια, η τελευταία περίπτωση αφορούσε κυρίως τα κορίτσια αφού αυτά ήταν, όπως αναφέραμε πιο πάνω, με τις περισσότερες οικονομικές απαιτήσεις. Η έκθεση, λοιπόν, λάμβανε μέρος σε κοινόχρηστους χώρους, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα να τα εντοπίσουν ξένες οικογένειες και να τα επιλέξουν για ανατροφή.

Στην περίπτωση τώρα που ο πατέρας αποφάσιζε να κρατήσει το παιδί για ανατροφή, το ζευγάρι κρεμούσε στην εξώπορτα του σπιτιού του ως ένδειξη διεύρυνσης της οικογένειας ένα κλαδί ελιάς αν το παιδί ήταν αγόρι και μάλλινες κλωστές αν το παιδί ήταν κορίτσι⁴. Στη συμπλήρωση πέντε ή δέκα ημερών μετά τον ερχομό του παιδιού στη ζωή ο πατέρας έκανε το γύρο της εστίας με αυτό και αναλάμβανε την τέλεση εορτής ως ένδειξη επίσημης αναγνώρισής του. Συνήθως εκείνη την ημέρα ακολουθούσε η ονοματοδοσία του όπου το πρωτότοκο αγόρι λάμβανε το όνομα του πατέρα του πατέρα του, δηλαδή του παππού του. Από τη στιγμή που το παιδί ονοματιζόταν απαγορευόταν δια νόμου η έκθεσή του.

Στην τρίτη μέρα των Απατουρίων, μιας γιορτής των φατριών που γινόταν κάθε χρόνο, ο πατέρας του παιδιού θυσίαζε ένα ζωντανό και ορκιζόταν να διατηρήσει την έγγαμη νομιμότητα αυτού και στη συνέχεια εγγραφόταν στα πρακτικά της φατριάς⁵. Εάν δεν εγγραφόταν στα νεαρά του χρόνια, τότε η εγγραφή έπαιρνε αναβολή μέχρι το παιδί να μπει στην εφηβεία. Τότε κοβόντουσαν τα μαλλιά του και γραφόταν στα πρακτικά.

Αν και οι Ρωμαίοι ακολουθούσαν τη διαδικασία να δίνουν περισσότερα από ένα ονόματα, οι Αθηναίοι παρέμειναν πιστοί στο να χαρίζουν ένα μόνο όνομα. Για να μην υπάρξει όμως πρόβλημα στα επίσημα έγγραφα, τα παιδιά τα οποία είχαν κοινό όνομα, αναγραφόταν δίπλα τους και το όνομα του πατέρα καθώς και το όνομα του δήμου στο οποίο ανήκαν. Από την άλλη μεριά, όσον αφορά τα γυναικεία ονόματα, δεν υπήρχε

³ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 30.

⁴ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 30.

⁵ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 206.

κάποια διαφορά αφού ήταν τα ίδια με τα αντρικά, εκτός κάποιων εξαιρέσεων, σε γένος θηλυκού.

Στα πρώτα έξι χρόνια της ζωής των παιδιών, την ανατροφή αυτών αναλάμβανε η μητέρα και το υπηρετικό προσωπικό, αν φυσικά το επέτρεπαν τα οικονομικά⁶. Από την άλλη, ο πατέρας δεν είχε κάποια συσχέτιση. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως δεν αποτελούσε έναν από τους δύο βασικούς στύλους του σπιτικού. Η ύπαρξη πολλών ατόμων στο σπίτι απέτρεπε τον πατέρα από το να φροντίζει τα παιδιά. Μέλημα του άλλωστε ήταν να προσφέρει στο σπίτι τα απαραίτητα για την επιβίωση των μελών της οικογένειας του. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό δούλευε. Εξάλλου ως άνδρας ήταν ελεύθερος και γενικά ήταν ο μόνος που του επιτρεπόταν να βγαίνει από το σπίτι και να δραστηριοποιείται έξω από αυτό. Όλα αυτά όμως χωρίς να σημαίνει πως ήταν αδιάφορος για τα παιδιά του.

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη το πατρικό φίλτρο δεν είναι έμφυτο αλλά καλλιεργείται όσο αυξάνεται η επαφή ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί. Αυτή η επαφή γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη αφού περάσει το παιδί την νηπιακή του ηλικία και αφού ξεπεράσει τα επτά. Σε εκείνη τη φάση της ζωής του παιδιού ο πατέρας δείχνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον γι' αυτό παίρνοντας θέση να επιλέξει τον κατάλληλο παιδαγωγό⁷. Η επιλογή αυτή είναι κρίσιμη αφού η διαπαιδαγώγηση ήταν εάν όχι το σημαντικότερο, ένα από τα πιο βασικά γεγονότα για τη ζωή του παιδιού αφού με αυτόν τον τρόπο θα καθίσταται ενεργό μέλος της κοινωνίας.

Τέλος, ο πατέρας κλινόταν να διδάξει στο παιδί αρετές και αξίες. Επίσης να επιδεικνύει τις κακές πράξεις και να προσπαθεί να αλλάξει τις όποιες κακές συμπεριφορές ή άσχημες συναναστροφές. Αν το παιδί βρισκόταν σε ενάρετο δρόμο ο πατέρας το επαινούσε ενώ πάλι αν ακολουθούσε την άσχημη οδό η τιμωρία το περίμενε. Άλλωστε, ο φόβος για την τιμωρία και η έλξη για τον έπαινο ήταν αξίες ανεκτίμητες για το παιδί από τον πατέρα του.

⁶ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 31.

⁷ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 60

2.4 Ρόλος μητέρας

Στα πρώτα έξι χρόνια της ζωής του παιδιού είτε αυτό ήταν αγόρι είτε κορίτσι, την πλήρη φροντίδα αναλάμβανε η μητέρα τους. Η ανατροφή του παιδιού ήταν βασικός ρόλος της γυναίκας η οποία είχε βοήθεια όχι μόνο από την υπόλοιπη οικογένεια της όπως αδερφή, μητέρα, ξαδέρφη αλλά και από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον όπως φίλη, γειτόνισσά ή ακόμη και μαίας ή τροφού⁸. Ο ρόλος της γιαγιάς αν και θεωρείται εξίσου σημαντικός στην ανατροφή των παιδιών δεν είναι αρκετά γνωστός και γνωρίζουμε ελάχιστα από κάποια επιτύμβια ανάγλυφα. Γι' αυτό λοιπόν δεν θα κάνουμε περεταίρω αναφορά για τη βοήθεια της γιαγιάς προς τη μητέρα. Η γυναίκα, λοιπόν, σύμφωνα πάντα με τον Αριστοτέλη δεχόταν για πρώτη φορά το βρέφος από την τροφό, το κρατούσε στην αγκαλιά της, κοιμόταν μαζί του και το είχε κοντά της σε καθημερινές δραστηριότητες είτε αυτές είχαν οικιακό ή ψυχαγωγικό χαρακτήρα.

Αυτό σήμαινε πως η σχέση του παιδιού με τη μητέρα ήταν ιδιαίτερα στενή αφού έως τα πρώτα επτά χρόνια της ζωής του μεγάλωνε συνεχώς μαζί της. Η σχέση αυτή όμως ήταν αμφίδρομη αφού η ποιότητα της σχέσης μητέρας και παιδιού επηρεαζόταν άμεσα θετικά ή αρνητικά από την ποιότητα της σχέσης της μητέρας με τον σύζυγο της. Το έργο της μητέρας για το παιδί καθίσταται τρομερό. Υπάρχουν αναφορές του μισογύνη Ευριπίδη όπου μαρτυρά ότι αναγνωρίζει το πόσο φοβερό και συνάμα φιλότεκνο είναι το γυναικείο γένος.

Η μητέρα ήταν απαραίτητη για τη γέννηση του παιδιού όσο δεδομένο και να φαίνεται αυτό. Τα παιδιά στην εποχή της Αρχαίας Ελλάδας δεν προέρχονταν μόνο από τις μητέρες τους αλλά και από άλλες γυναίκες όπου ο ρόλος τους σε αρκετές περιπτώσεις ήταν δούλες ή παλλακίδες. Στην προκειμένη όμως περίπτωση τα παιδιά αυτά δεν θεωρούνταν νόμιμα αλλά χαρακτηρίζονταν ως νόθα, πράγμα που τα καθιστούσε ως μη γνήσιους Αθηναίους άρα ανθρώπους χωρίς πολιτικά και άλλα δικαιώματα⁹.

Το παιδί πρόσφερε την αίσθηση της διαιώνισης του είδους άρα την αίσθηση της αιωνιότητας. Για εκείνη την εποχή αυτό θεωρούνταν ως το ισχυρότερο κίνητρο για τεκνοποίηση. Και αυτό γιατί όπως αναφέραμε σε προηγούμενη παράγραφο μετά τον

⁸ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 31.

⁹ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 24, 30.

θάνατο του γονέα το παιδί ήταν αυτό όπου αναλάμβανε τη θέση του αποθανόντος, τα δικαιώματα του, το οικογενειακό του όνομα και την περιουσία του. Αυτό όμως που έφερνε την μεγαλύτερη χαρά στους αρχαίους ήταν πως τα παιδιά κληρονομούσαν τα πνευματικά αγαθά των δύο γονέων.

Όσο καιρό το αγόρι βρισκόταν στο σπίτι και αυτό συνήθως συνέβαινε έως τα επτά του, η επιρροή της μητέρας πάνω στο αγόρι ήταν καθοριστικής σημασίας για όλη του την ανάπτυξη και αρκετές φορές για το υπόλοιπο της ζωής του. Από την στιγμή, όμως, που το διαδεχόταν τα έβδομα γενέθλια του απομακρυνόταν από την αγκαλιά και τα φτερά της μητέρας του και κατευθυνόταν πλέον από τον παιδαγωγό κάτι που σημαίνει πως ο ρόλος της από εκεί και έπειτα σμικρυνόταν. Το παιδί καθημερινώς έφευγε για το σχολείο και επέστρεφε το βράδυ της ίδιας ημέρας εξουθενωμένο από τα μαθήματα και τη διδασκαλία. Ο χρόνος λοιπόν επαφής με τη μητέρα ελαχιστοποιούταν και οι σχέσεις τους γινόταν πλέον τυπικές. Γενικότερα από τα επτά και μετά το παιδί είχε καθημερινά βαρύ πρόγραμμα και ελάχιστο ελεύθερο χρόνο. Οι διακοπές ήταν η χρονική περίοδος που μπορούμε να ισχυριστούμε πως το παιδί περνούσε πλέον με τη μητέρα του αξιόλογο χρόνο.

Στην πόλη της Σπάρτης ο δεσμός της μάνας με το παιδί διέφερε κατά πολύ μιας και οι σχέσεις τους ήταν λιγότερο στενές. Το Σπαρτιατόπουλο όσο βρισκόταν στην ηλικία κάτω των επτά βρισκόταν με την μητέρα του και μόνο αυτή ενώ μετά το πέρας των επτά χρονών απομακρυνόταν από το σπίτι του όπου και έφευγε οριστικά από αυτό μετά την ολοκλήρωση των δωδέκατων γενεθλίων του. Από την άλλη μεριά η επαφή της μητέρας με την κόρη ήταν διαφορετική. Από την αρχή της γέννησης του κοριτσιού έως και τη στιγμή της αποκατάστασης της με σύζυγο το κορίτσι δεν έφευγε από το πλευρό της μητέρας και προετοιμαζόταν καθημερινά και ανελλιπώς για τον ρόλο που θα αναλάμβανε στο μέλλον ως γυναίκα, σύζυγος και εν τέλει μητέρα.

Το κορίτσι μάθαινε από πολύ νωρίς ότι το μελλοντικό του καθήκον ήταν η τεκνοποίηση, η γέννηση και η ανατροφή των δικών του παιδιών. Η ανατροφή, η διαπαιδαγώγηση και ότι άλλο έχει να κάνει με την πνευματική του ανάπτυξη προερχόταν από το σπίτι και από τις γυναίκες του οίκου¹⁰.

¹⁰ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 32.

Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει πως τα κορίτσια παρέμεναν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τα αγόρια εντός της οικίας αφού το γυναικείο φύλο θεωρούνταν ασθενέστερο έναντι του αντρικού άρα και λιγότερο ικανό να αναλάβει εξωτερικές και χειρωνακτικές δουλειές. Η γυναίκα άλλωστε για αρκετούς αιώνες δεν λάμβανε μέρος ούτε σε πολιτικά ούτε σε κοινωνικά δρώμενα αντιθέτως μάθαινε να κατεργάζεται το ύφασμα και γενικότερα να συμβάλλει στην ανατροφή των μικρότερων αδερφών σε περίπτωση που υπήρχαν. Η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν προαιρετική και αν επέλεγε κάποια εύπορη κατά κύριο λόγο οικογένεια να μορφώσει το παιδί του και πάλι αυτό γινόταν αποκλειστικά από τη μητέρα του και μόνο εντός της οικίας.

Παρόλο που η σχέση της μάνας με το παιδί όσον αφορά τη σπαρτιατική κοινότητα δεν ήταν μεγάλη αυτό που έπαιζε καταλυτικό ρόλο στη μεταξύ τους σχέση και στην ποιότητα της ήταν η αγάπη της μητέρας προς το παιδί κάτι που παράβλεπε την απουσία του παιδιού από το σπίτι. Ας μην ξεχνάμε όμως πως όσο βαθιά ήταν η αγάπη της μητέρας για το παιδί άλλο τόσο αυστηρή μπορούσε να γίνει απέναντι του δέροντας το στην περίπτωση που το παιδί δεν ακολουθούσε τους κανόνες της. Συνηθέστερη τιμωρία που επέλεγε η μητέρα ήταν να το δείρει χρησιμοποιώντας το σανδάλι της. Η τιμωρία όπως και να έχει ήταν κρίσιμης σημασίας τόσο από τον πατέρα όπως προαναφέραμε όσο και από την μητέρα για την σωστή ανατροφή του παιδιού. Οι άσχημοι καιροί όμως της τιμωρίας φθείρονταν αφού γραφόντουσαν πάνω σε αυτές όμορφες στιγμές της μητέρας να διηγείται στο παιδί μύθους και παραμύθια. Ο ρόλος λοιπόν της μητέρας ήταν αναπόφευκτα ασύγκριτης σημασίας και η αγάπη της αιώνια. Η αγάπη αυτή δεν ήταν μονόπλευρη αφού εξασφαλιζόταν αμφίπλευρα ακόμη και από την αρχή του θηλασμού έως και την τελευταία στιγμή της φροντίδας προς το παιδί.

3 Η εκπαίδευση στην Αρχαία Αθήνα

3.1 Πρόλογος

Σημείο αναφοράς των γραμμάτων για τα αρχαία χρόνια ήταν η Αθήνα η οποία χαρακτηρίστηκε από σχεδόν όλες τις υπόλοιπες επικράτειες ως ο δάσκαλος της Ελλάδας. Στην εποχή της Αρχαίας Αθήνας η πολιτεία της θεωρήθηκε πως είχε τη μεγαλύτερη πνευματική και καλλιτεχνική άνθηση και δεν υπήρχε σημείο της χώρας που να μην παινευόταν για τους επιστήμονες και φιλοσόφους της εποχής.

Αν και μετράμε από σήμερα 25 αιώνες μετά, οι φιλοσοφίες και οι καλλιτεχνικές επιρροές της εποχής εκείνης δεν έπαψαν να μαγνητίζουν τον ενθουσιασμό μας και τον σεβασμό μας για το μεγαλείο τους. Όπως ισχύει για τη φιλοσοφία και την καλλιτεχνία αδιαμφισβήτητα το ίδιο ισχύει και για την παιδεία. Η εποχή εκείνη εξάλλου αποτελούσε πηγή καινούργιων ιδεών σε θέματα παιδείας τόσο για τους επόμενους αιώνες όσο ακόμη και για το σήμερα.

Οι πρώτες αναφορές στην εκπαίδευση οφείλονται χάρη στον Όμηρο. Υπάρχουν μαρτυρίες στις οποίες αναφέρονται διάφορες εκπαιδευτικές δραστηριότητες που συνέβησαν κυρίως στις αριστοκρατικές οικογένειες και οι οποίες αργότερα θα αποτελέσουν τους βασικούς πυλώνες στην Αρχαία Ελλάδα. Οι πυλώνες αυτοί είναι ο χειρισμός του λόγου, η μουσική και η άθληση. Σύμφωνα πάντα με τον Όμηρο τα βασικά κομμάτια της παιδείας ήταν το πνευματικό-καλλιτεχνικό και το αθλητικό-πολεμικό. Όπως σε όλες τις εποχές έτσι και σε εκείνη η εκπαίδευση υπηρετούσε τις αρχές και τις αξίες στην εκάστοτε κοινωνία.

3.2 Γενικές πληροφορίες για την εκπαίδευση

Η εκπαίδευση στην Αρχαία Αθήνα ξεχώριζε τα δύο φύλα. Τα αγόρια από τη μία προετοιμάζονταν να βγουν από νωρίς στη δημόσια ζωή και να δραστηριοποιηθούν σε καταστάσεις είτε κοινωνικές είτε πολιτικές ενώ από την άλλη τα κορίτσια προοριζόταν για μια πιο ιδιωτική και χαμηλών τόνων ζωή. Μέχρι την ηλικία των επτά ετών όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο τα παιδιά ήταν κοντά στους γονείς τους. Εφόσον όμως γιόρταζαν τα έβδομα γενέθλια τους ξεκινούσε ταυτόχρονα

και η εκπαίδευση τους. Η εκπαίδευση τους περιείχε τα μαθήματα της ανάγνωσης, γραφής, μουσικολογίας χωρίς όμως να αμελούν και τις αθλητικές τους δραστηριότητες¹¹. Τα μαθήματα των παιδιών δεν διαρκούσαν για όλους τους μαθητές το ίδιο χρονικό διάστημα. Ο χρόνος αυτός εξαρτιόταν άμεσα από την οικονομική κατάσταση και οικονομική άνεση του πατέρα. Θα μπορούσε λοιπόν να διαρκέσει από μόλις ένα μικρό χρονικό διάστημα μέχρι και πολλά χρόνια. Καθότι δεν υπήρχε ένα σταθερό εκπαιδευτικό σύστημα πράγμα που σημαίνει πως η παιδεία δεν ήταν οργανωμένη στην Αθήνα αλλά και στις υπόλοιπες πόλεις της Ελλάδας τα σχολεία παρέμεναν για πολλά χρόνια ιδιωτικά. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η παιδεία να παραμένει για όλο αυτό το διάστημα κοινωνικά και οικονομικά εξαρτώμενη κάτι που ήταν αντίθετο με τους φιλοσόφους της εποχής. Άξιο παρατήρησης ήταν η ιδέα του Αριστοτέλη πως θα έπρεπε να υπάρχει ένας νόμος ο οποίος να στηρίζει μία παιδεία χωρίς κοινωνικές και οικονομικές διακρίσεις, δηλαδή μια παιδεία με δημόσιο χαρακτήρα κάτι που θα σήμαινε μια ισοδυναμία για όλους τους μελλοντικούς πολίτες.

Η εκπαίδευση των παιδιών είναι ένα από τα θέματα τα οποία διαπραγματεύεται ο Σόλων και σχολιάζει ο Αισχύνης. Οι Αρχαίοι είχαν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στη λειτουργία και στην άρτια διαδικασία διενέργησης του σχολείου. Θέσπισαν κανόνες για την ώρα προσέλευσης και αναχώρησης, το πλήθος των παιδιών εντός της αίθουσας, την απαγόρευση να ανοιχτούν τα σχολικά κτήρια και οι αθλητικές παλαίστρες πριν τη χάραξη της ανατολής αλλά και επίσης την απαγόρευση τα κτήρια αυτά να σφραγίζονται αφού δύσει ο ήλιος¹². Οι δύο τελευταίοι κανόνες έπρεπε να τηρηθούν ρητά αφού επικρατούσε η άποψη πως στο σκοτάδι εγκυμονούν κίνδυνοι. Εκτός όμως από αυτό απαγορευόταν ρητά η πρόσβαση στον εκπαιδευτικό χώρο από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας όσο βέβαια ήταν μέσα σε αυτό τα παιδιά με εξαίρεση βέβαια εάν το άτομο αυτό ήταν γιός ή αδερφός του διδάσκοντος. Αν αντιθέτως κάποιος εισερχόταν στον προαύλιο χώρο του σχολείου θα τιμωρόνταν με θάνατο. Αντίστοιχος κανόνας ίσχυε και για τις παλαίστρες όχι όμως με το ίδιο βαρύ τίμημα που ίσχυε για το χώρο του σχολείου. Απαγορευόταν δηλαδή η είσοδος στους μη

¹¹ Henri Marrou, (1961) *Η ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

¹² Θόδωρος Καρζής (1997) *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

έχοντας εργασία ενώ αν επιτραπεί η είσοδος σε κάποιον και δεν εκδιωχθεί από το γυμνάσιο τότε θεωρούνταν υπαίτιος ο διευθυντής του γυμνασίου¹³.

Μετά το ψήφισμα της μεταρρύθμισης του Κλεισθένη και την είσοδο της Αθήνας στη δημοκρατία η γραφή και η ανάγνωση πήραν υποχρεωτικό χαρακτήρα και η εκπαίδευση έγινε αναγκαία. Μάλιστα το ενδιαφέρον των πολιτών προς την παιδεία και την εκπαίδευση αυξήθηκε δια μέσου των παραστάσεων και διάφορων εκπαιδευτικών σκηνών δημιουργώντας περισσότερα ερεθίσματα με κατεύθυνση προς την παιδεία.

Αρκετές γραφές μας μαρτυρούν κτήρια τα οποία χρησίμευαν ως σχολεία. Υπάρχουν επίσης αναφορές πως τα σχολικά κτήρια αυτά είχαν τις ονομασίες «διδασκαλείον» και «παιδαγωγείον». Συνήθως τα κτήρια αυτά λάμβαναν χώρα σε ιδιωτικές τοποθεσίες ή σε ενοικιαζόμενα μέρη. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όμως στις οποίες το σχολείο λειτουργούσε ακόμη και στον εξωτερικό χώρο. Γενικότερα ανάλογα με το είδος του μαθήματος οι μαθητές ακολουθούσαν το δάσκαλο, το γραμματιστή, τον παιδοτρίβη άρα και σε αντίστοιχα διαφορετικά μέρη¹⁴.

Όπως οι βασικοί πυλώνες της εκπαίδευσης ήταν τρεις έτσι και οι ρόλοι των δασκάλων ακολουθούσαν την ίδια σειρά. Δηλαδή ως δασκάλους είχαν τον γραμματιστή ο οποίος αναλάμβανε τη διαδικασία γραφής και ανάγνωσης στα παιδιά, τον κιθαριστή ο οποίος ευθύνη του ήταν να εκπαιδεύσει τα παιδιά στη μουσική και τέλος ο παιδοτρίβης ο οποίος ευθύνη του ήταν να βοηθήσει τα παιδιά στο να αποκτήσουν περισσότερες σωματικές ικανότητες μέσω της προπόνησης του κορμιού τους. Η εκπαίδευση αυτή χωριζόταν με βάση την ηλικία σε δύο κατηγορίες στους μικρούς, δηλαδή από 12 έως 15 ετών και τους νεανίσκους που ήταν συνήθως από 15 έως 18 ετών.

3.3 Γραμματική παιδεία

Πρώτη και κύρια μορφή εκπαίδευσης στην Αρχαία Αθήνα ήταν η γραφή και η ανάγνωση. Αυτά τα δύο είχε ως καθήκον να τα διδάξει ο γραμματιστής. Ξεκινούσε

¹³ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σελ.218.

¹⁴ Θόδωρος Καρζής (1997) *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

διδάσκοντας πρώτα γραφή και συνέχιζε αργότερα με τη διδασκαλία της ανάγνωσης. Στην αρχή, για τους μαθητές οι οποίοι δεν μπορούσαν να γράψουν, χρησιμοποιούσε τη μέθοδο στο να τους επιβάλλει να χαράξουν τα γράμματα με τη γραφίδα και τους ανάγκαζε να τα γράψουν κατά την αφήγηση των γραμμών¹⁵.

Η διδασκαλία άρχιζε με τα πιο απλά γράμματα και στη συνέχεια αφού οι μαθητές αποκτούσαν ευχέρεια πλέον στη γραφή, συνέχιζε με τη διδασκαλία των συλλαβών. Ο γραμματιστής προσπαθούσε να εντάξει στις γνώσεις των μαθητών το «αλφαβητάριο» δηλαδή μια πλήρη σειρά από γράμματα. Αν και εκείνη την εποχή τα αλφαβητάρια ήταν πολλά και όχι ένα όπως και να έχει η πυκνή εμφάνιση τους στην Αρχαία Αθήνα αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο πως γνώριζαν να γράφουν και όσοι μπορούσαν είχαν την υπερηφάνεια του μορφωμένου πράγμα μεν για τις μέρες μας μηδαμινό αλλά για εκείνη την εποχή τεράστιας σημασίας αφού η παιδεία ήταν στα πρώτα χρόνια της υλοποίησης της.

Τα όργανα τα οποία οι μαθητές χρησιμοποιούσαν για να γράψουν ήταν πίνακες από ξύλο ή δέλτοι που η επιφάνεια τους είχε επαλειφθεί με κερί. Στις αριστοκρατικές οικογένειες χρησιμοποιούσαν επίσης και ως μέσα γραφής τα όστρακα και κομμάτια παπύρων. Οι γραφίδες είχαν βασικό υλικό το ξύλο, τον χαλκό ή και τον ελεφαντοστό και συνήθως τα παιδιά μετέφεραν τις γραφίδες τους με μία ειδική θήκη. Περνώντας τώρα στη φάση της διδασκαλίας της γραφής τα παιδιά μάθαιναν να γράφουν πάνω σε ένα δέλτο κρατώντας με το χέρι τους τη γραφίδα που όμως ήταν τρομερά δυσχερής στο γράψιμο¹⁶. Εκείνα τα χρόνια το σχολείο δεν πρόσφερε στους μαθητές τραπέζι ή καρέκλα προκειμένου να διευκολύνει το παιδί στη γραφή του έτσι λοιπόν ο μαθητής ακουμπούσε τον δέλτο στα γόνατα του ώστε να ξεκινήσει την χάραξη. Το ίδιο συνέβαινε και για τον δάσκαλο ο οποίος δεν είχε στη διάθεση του κάποιον μεγάλο πίνακα ώστε να μπορέσει να διδάξει τα γράμματα και τις συλλαβές. Ήταν αναγκασμένος να περνά ξεχωριστά από κάθε παιδί και να γράφει στον δέλτο του καθενός το γράμμα ή την συλλαβή που έπρεπε να μάθει στο παιδί. Ανάλογη κατάσταση επικρατούσε και για το μάθημα των μαθηματικών πράγμα που το καθιστούσε και αυτό μια δύσκολη διαδικασία. Το μόνο μέσο που είχε στη διάθεση

¹⁵ Henri Marrou, (1961) *Η ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

¹⁶ Αναστάσιος Γιαννικόπουλος (2003) *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αιώνα και κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

του για να διδάξει τους αριθμούς ήταν τα δάχτυλα των χεριών του ή διάφορα πετραδάκια.

Το παιδί ως μαθητής είχε υποχρέωση απέναντι στον δάσκαλο να θυμάται το αλφάβητο. Ο γραμματιστής καθώς περνούσε από την πινακίδα του κάθε μαθητή έγραφε το γράμμα που διδάσκονταν, το φώναζε δυνατά, το επαναλάμβανε αρκετές φορές και εν τέλει το παιδί ήταν υποχρεωμένο να το αντιγράψει όσες φορές χρειαζόταν με σκοπό να το μάθει απ έξω. Όταν τα παιδιά ήταν σε θέση πλέον να γράφουν και να κάνουν ανάγνωση χωρίς λάθη τα γράμματα που είχαν διδαχθεί, ο γραμματιστής μετέβαινε στην διδασκαλία των συλλαβών. Η διδασκαλία αυτή χρειαζόταν αρκετό χρόνο αφού υπήρχαν σχεδόν άπειροι συνδυασμοί των γραμμάτων που μπορούσαν να δημιουργήσουν συλλαβές. Για τον λόγο αυτό ο γραμματιστής ξεκινούσε μόνο από δύο γράμματα, δηλαδή ένα σύμφωνο και ένα φωνήεν όπως βα, βε, βη, βι, βο, εβ, ηβ, οβ, ωβ και στη συνέχεια αφού αποστήθιζαν αυτές τις συλλαβές ο γραμματιστής προσαύξανε στις συλλαβές ένα γράμμα επιπλέον¹⁷. Αφού τα παιδιά είχαν τελειώσει με αρκετές συλλαβές προχωρούσαν στην εκμάθηση των λέξεων. Στην αρχή ξεκινούσαν να αναφέρουν λέξεις που είχαν μόνο μια συλλαβή και για περισσότερη διευκόλυνση τους και στη συνέχεια προχωρούσαν με λέξεις των δύο τριών και ούτω καθεξής συλλαβών. Αφού είχαν αξιοποιήσει όλον αυτό τον καιρό για να μάθουν γράμματα συλλαβές και λέξεις ο γραμματιστής ένιωθε την άνεση να προχωρήσει στη διδασκαλία προτάσεων και κειμένων¹⁸. Κάπου εκεί λοιπόν ολοκληρώνονταν η φάση της εκπαίδευσης κλείνοντας με τη διδασκαλία και εκμάθηση των ποιημάτων. Οι μαθητές έπρεπε να μαθαίνουν απ έξω διάφορα ποιήματα από βασικούς συγγραφείς της εποχής τα οποία ο γραμματιστής έλεγε απ έξω όσες φορές χρειαστεί έως ότου οι μαθητές να τα απομνημονεύσουν. Όσο σημαντικό ήταν για τους Αθηναίους η εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης άλλο τόσο σημαντική ήταν και η εκπαίδευση στα μαθηματικά. Όπως ήταν λογικό άλλωστε θεωρούνταν βασικό στοιχείο σε καθημερινές συναλλαγές. Έτσι ο γραμματιστής αφιέρωνε χρόνο στο να διδάξει βασικές έννοιες των μαθηματικών, να αναφέρει και να συζητήσει γεωμετρικά στοιχεία και εάν το επέτρεπαν οι συνθήκες, δηλαδή το επίπεδο των μαθητών, να συζητήσει για την επιστήμη της αστρονομίας.

¹⁷ Henri Marrou (1961) *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

¹⁸ Henri Marrou (1961) *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

Ας μην ξεχνούμε ότι στην τεράστια μερίδα των μαθητών υπήρχαν και παιδιά τα οποία δεν ήταν συνεπής απέναντι στις υποχρεώσεις τους στον γραμματιστή. Υπάρχουν μαρτυρίες οι οποίες παρουσιάζουν την εξής διαδικασία: η μητέρα παραπονιέται ότι ο ανεπρόκοπος γιός της προτιμά να παίζει ζάρια παρά να γράφει πάνω στην πινακίδα που η ίδια κάθε μήνα κοπιάζει να ετοιμάζει λέγοντας η ίδια «και την καημένη την πλάκα του που τη γυαλίζω με κερί κάθε μήνα την έχει πεταμένη κάτω από το κρεβάτι από μέσα για να κοιτάει τον τοίχο και αν του έρθει να την πιάσει δεν είναι για να γράψει τίποτα της προκοπής μα για να την ξύσει ολόκληρη. Τα ζάρια του όμως λάμπουν πιο πολύ και από το μπουκαλάκι με τα αρώματα μου τα ‘χει τακτοποιημένα στις θήκες τους στο διχτάκι τους¹⁹. Σε αυτό το απόσπασμα παρουσιάζεται ένας ασυνεπής μαθητής και συνήθως απέναντι σε τέτοιες περιπτώσεις σε παιδιά δηλαδή που μισούσαν τα γράμματα ο γραμματιστής αναλάμβανε να τα χτυπά προς συμμόρφωση με έναν πέτσινο βούρδουλα.

3.4 Μουσική παιδεία

Η μουσική αδιαμφισβήτητα έχει σημαντική θέση στην καρδιά των ανθρώπων τόσο στις μέρες μας όσο και στα αρχαία χρόνια. Οι αρχαίοι Έλληνες την θεωρούσαν σημαντικό στοιχείο στην εκπαίδευση των παιδιών και στη δημιουργία ενός ήρεμου και ισοσταθμισμένου χαρακτήρα. Ο Πλάτωνας υποστήριζε ότι η μουσική έπρεπε να έχει προτεραιότητα έναντι της σωματικής άσκησης και πως είναι για την ψυχή ό,τι ή άθληση για το κορμί. Βέβαια οι Αρχαίοι Έλληνες δεν παρέμεναν πιστοί στην απλή εκμάθηση της μουσικής και προχωρούσαν ακόμη και σε αγώνες κάτι με το οποίο ήταν αντίθετος ο Αριστοτέλης. Θεωρούσαν πως η μουσική υπάρχει ήδη στην ψυχή του ανθρώπου ακόμα και από την αρχή του ερχομού τους στον κόσμο. Όλα αυτά ήταν αρκετά στο να δημιουργήσουν σχολεία ειδικά για την εκμάθηση της μουσικής σε αρκετά σημεία της Αρχαίας Ελλάδας. Η μουσική λοιπόν ήταν και αυτή απαραίτητο στοιχείο της εκπαίδευσης έτσι λοιπόν οι γονείς έστελναν τα παιδιά τους πέρα από το γραμματιστή αλλά και στον κιθαριστή.

¹⁹ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σελ 215.

Η δουλειά του κιθαριστή ήταν να διδάξει στα παιδιά κιθάρα και αυλό όπως επίσης και να τα μυήσει στο να τραγουδούν μελωδίες. Όλα αυτά βοηθούσαν στο να φτιάξει η ψυχή τους τον ρυθμό της μουσικής και να τα προετοιμάσει προκειμένου να λάβουν μέρος σε διάφορες μουσικές δραστηριότητες²⁰. Η μουσική παιδεία απέκτησε επαγγελματικό χαρακτήρα και αυτό ήταν αρκετό για να δώσει μια μεγάλη άνθηση στη μουσική παιδεία. Υποστηρίχθηκε έντονα το γεγονός πως παιδί ή άνθρωπος ο οποίος δεν τα πήγαινε καλά με τη μουσική και το τραγούδι ήταν ακαλλιέργητος. Η κύρια αιτία όπου τα παιδιά ασχολούνταν με την κιθάρα και τον αυλό ήταν ακριβώς ο λόγος που αναφέραμε ότι η μουσική συνοδευόταν από τραγούδι. Ο ήχος που έβγαζαν τα μουσικά αυτά όργανα σε συνδυασμό με τις μελωδίες που ξεπηδούσαν από τις φωνές των μικρών παιδιών έκαναν το τραγούδι πιο μελωδικό και ευχάριστο. Βέβαια ο αυλός δεν κράτησε για πάρα πολύ καιρό τα ηνία των μουσικών οργάνων μιας και δεν βοηθούσε στη μελωδία των τραγουδιών δυσκόλευε τα παιδιά στο να παίζουν τον αυλό και ταυτόχρονα να τραγουδούν. Οι μαθητές δεν ακολουθούσαν κάποια συγκεκριμένη μουσική διδασκαλία. Καθόντουσαν απλά απέναντι από τον κιθαριστή και προσπαθούσαν να αντιγράψουν τις κινήσεις τους όσο το δυνατόν καλύτερα. Συμπερασματικά λοιπόν η μουσική λάμβανε μέρος σε αρκετές κοινωνικές δραστηριότητες οικογενειακές ή δημόσιες και τα μουσικά συγκροτήματα δεσπόζουν σε αρκετά έργα τέχνης όπου φαίνονται ξεκάθαρα μουσικές σκηνές σχολείου όπου παιδιά εμφανίζονται με τη λύρα, την κιθάρα και τον αυλό²¹.

3.5 Αθλητική παιδεία

Στην Αρχαία Ελλάδα η υγεία και η δύναμη του κορμιού ήταν ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία για τον άνδρα, σε συνδυασμό με την εξάσκηση του πνεύματος. Τα παιδιά ξεκινούσαν από μικρή ηλικία όπως αναφέραμε πιο πάνω στο να εξασκούν το πνεύμα τους με τη βοήθεια του γραμματιστή και του κιθαριστή. Στην γυμνασιακή ηλικία τους προχωρούσαν την εκπαίδευση ένα βήμα παραπάνω εξασκώντας το σώμα τους. Ευθύνη για την εξάσκηση του σώματος είχαν οι παιδοτρίβες οι οποίοι αναλάμβαναν να προπονούνε τα παιδιά με συγκεκριμένες σωματικές ασκήσεις αναλόγως την ηλικία τους. Το βασικό κομμάτι της εκγύμνασης

²⁰ Henri Marrou (1961) *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

²¹ Θόδωρος Καρζής (1997) *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

των παιδιών πραγματοποιούνταν στην παλαίστρα όπου εκεί εξασκούνταν σε σωματικές πολεμικές τέχνες όπως η πάλη, η πυγμαχία και το παγκράτι. Το μέρος αυτό ήταν δημόσιο και κοινό για όλα τα νόμιμα παιδιά της Αθήνας. Υπήρχαν βέβαια και εγκαταστάσεις για παλαίστρες οι οποίες ανήκαν σε ιδιώτες. Σε αναφορές του Πεισιστράτου λέγεται ότι υπήρχαν τρία γυμνάσια στην Αθήνα. Το πρώτο και αρχαιότερο μάλιστα ήταν του Κυνοσάργους το οποίο βρισκόταν αριστερά του Ιλισού και μάλιστα στο συγκεκριμένο μέρος προπονούνταν παιδιά μη νόμιμα της Αθήνας. Το δεύτερο ήταν της ακαδημίας το οποίο βρισκόταν στο ύψος της όχθης του Κηφισού και το τελευταίο ήταν του λυκείου που ήταν κοντά στις πηγές του Ηριδανού²².

Αν και οι δύο προηγούμενες παιδείες δηλαδή η γραμματική και η μουσική δεν έκαναν διάκριση ανάμεσα στα δύο φύλα των παιδιών η αθλητική παιδεία ήταν βασική προτεραιότητα για τα αγόρια αφού εκτός των άλλων τα αγόρια ήταν αυτά που έπρεπε να προετοιμαστούν σωματικώς μέχρι έως ότου ενηλικιωθούν για να ενταχθούν στο στρατό και να είναι ετοιμοπόλεμοι²³. Πέρα όμως από αυτό η αθλητική παιδεία δεν είχε μόνο πολεμικό χαρακτήρα. Οι αθλητικές δραστηριότητες στις οποίες έπαιρναν μέρος οι νέοι ήταν προθάλαμος στο να δημιουργούν και αθλητικούς επαγγελματικούς αγώνες. Στους αγώνες αυτούς συμμετείχε όποιο αγόρι ήθελε και με την νίκη του μπορούσε να αποκτήσει ένα καλό όνομα για τον ίδιο, την οικογένεια του ακόμη και για την πόλη του.

Οι χώροι στους οποίους γινόταν η εκγύμναση των αγοριών δηλαδή στις περισσότερες των περιπτώσεων στις παλαίστρες φημολογούνταν πως ήταν τόποι επικίνδυνοι για τα παιδιά. Σε αυτό το χώρο μιας και ήταν δημόσιος μπορούσαν και συχνάζαν άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας οι οποίοι είχαν τα μάτια τους στους νεαρούς αθλούμενους και επίσης τη δυνατότητα συναναστροφής μαζί τους. Οι άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας πλησίαζαν τα νεαρά αγόρια προκειμένου να τους δείξουν πως τα θαυμάζουν για την αρρενωπότητα τους και το σωματότυπό τους. Υπήρχαν διάφοροι τρόποι έκφρασης θαυμασμού προς τα παιδιά και η πιο κοινότυπη ήταν η θωπείες και τα δώρα κάτι το οποίο δημιουργούσε ευνοϊκό περιβάλλον για να συνάψουν ερωτικές σχέσεις με αυτά. Για την εποχή εκείνη όπως στην Αθήνα έτσι και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Αρχαίας

²² Henri Marrou (1961) *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

²³ Αναστάσιος Γιαννικόπουλος (2003) *Η εκπαίδευση κατά τον 4^ο αιώνα και κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Ελλάδας η συνουσία ενός μεγάλου άνδρα με ένα μικρό αγόρι θεωρούνταν καθοριστικής σημασίας αφού το αγόρι το οποίο θα συνευρισκόταν ερωτικά με τον μεγαλύτερο άνδρα θα αποκτούσε σεξουαλική διαπαιδαγώγηση όπως και επίσης ένα ανδρικό πρότυπο συμπεριφοράς²⁴. Υπάρχουν πολλές αναφορές για το συγκεκριμένο γεγονός και αρκετές αναπαραστάσεις συνεύρεσης ενός ώριμου άνδρα με ένα μικρό αγόρι. Σε πολλά αγγεία ο χώρος του γυμνασίου και της παλαίστρας απεικονίζεται από γυμνούς νέους που εξασκούνται σωματικώς και από γυμνούς άνδρες με γένια που τους παρατηρούν. Βέβαια δεν ίσχυε το ίδιο για την μερίδα της αριστοκρατίας όπου η μουσική και η αθλητική παιδεία ήταν υψίστης σημασίας για την ανάπτυξη του πνεύματος και του σώματος με απώτερο σκοπό στη δημιουργία ενός καλοκάγαθου άνδρα. Τα συχνότερα αγωνίσματα ήταν αυτά του τρεξίματος, του ακοντισμού, της δισκοβολίας, του άλματος και διάφορων μορφών πάλης. Τέλος, οι παιδοτρίβες όπως και οι δύο προαναφερθέντες δάσκαλοι προκειμένου να διατηρούν την τάξη και να τιμωρούν όποτε χρειαστεί τους αθλητές είχαν στο χέρι τους ένα μεγάλο ραβδί το οποίο χρησιμοποιούσαν όταν αυτοί έκριναν πως έπρεπε να τιμωρήσουν.

3.6 Στρατιωτική παιδεία

Οι νέοι έχοντας ολοκληρώσει τις γραμματικές, μουσικές και αθλητικές σπουδές τους και έφτανε πλέον ο καιρός να ενηλικιωθούν, δηλαδή να γιορτάσουν τα δέκατα όγδοα γενέθλια τους έπρεπε να καταχωρηθούν στο δήμο ως πολιτικά και νομικά πρόσωπα. Από τον τέταρτο αιώνα προ Χριστού και έπειτα ο έφηβος όταν έκλεινε τα δεκαεννιά του χρόνια καλούταν να παρουσιαστεί στον εκάστοτε δήμο για την διετή στρατιωτική του εκπαίδευση. Στα δύο αυτά χρόνια ο νέος διέσχιζε μία φάση στρατιωτικής και πολιτικής ανάπτυξης η οποία τον προετοίμαζε για να αναλάβει δράση όταν τελειώσει με την εκπαίδευση αυτή στον δημόσιο χώρο. Οι νέοι καθ' όλη τη διάρκεια της διετούς τους εκπαίδευσης περιπολούσαν τα ιερά της αττικής υπαίθρου ενώ άλλοι φρουρούσαν την αττική Μουνιχία και την ακτή²⁵. Επιπλέον διορίζονταν από το κράτος δύο παιδοτρίβες και διδάσκαλοι οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι να διδάξουν τα «πολεμικά». Έτσι λοιπόν ο νέος είχε αφήσει πίσω του το σπίτι και την οικογένεια και βρισκόταν πλέον σε ένα διαφορετικό μέρος μακριά από τους οικείους τους που είχε

²⁴ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σελ 218.

²⁵ Θόδωρος Καρζής (1997) *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

χαρακτήρα συντροφικό αλλά και συνάμα ανταγωνιστικό. Με το τέλος των δύο χρόνων εκπαίδευσης ο νέος γινόταν άνδρας και ήταν έτοιμος ανά πάσα στιγμή να κληθεί και να υπερασπιστεί την πατρίδα του. Από την άλλη μεριά η μεταβατική περίοδος παιδιού σε έφηβου του κοριτσιού ήταν διαφορετική. Τα κορίτσια εκτός ελάχιστων περιπτώσεων παρέμεναν στο σπίτι της οικογένειας και δυστυχώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τις δικές τους τελετές μετάβασης.

3.7 Η ανώτερη εκπαίδευση

Στην Αρχαία Ελλάδα και κυρίως στην Αθήνα η εκπαίδευση των παιδιών και των νέων ήταν πρωταρχικής σημασίας για τους πολίτες. Η εκπαίδευση τους εκτός από την γραμματική, μουσική και στρατιωτική διαχωριζόταν και σε μία δεύτερη κατηγορία η οποία όμως ήταν προαιρετική. Το υποχρεωτικό κομμάτι της εκπαίδευσης των παιδιών, το οποίο ονομάστηκε πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ολοκληρώνονταν όταν τα παιδιά έφθαναν τα δεκατέσσερα τους χρόνια. Από εκεί και έπειτα τα παιδιά ήταν ελεύθερα στο να επιλέξουν αν ήθελαν να προχωρήσουν στο δεύτερο προαιρετικό σκέλος της εκπαίδευσης το οποίο διαρκούσε από τα δέκατα τέταρτα χρόνια τους έως τα δέκατα όγδοα αφού από την ηλικία αυτή και έπειτα να ακολουθήσουν τη στρατιωτική εκπαίδευση.

Έτσι από τον πέμπτο αιώνα π.Χ. και μετά η Αθήνα απέκτησε μια νέα βαθμίδα εκπαίδευσης της οποίας δημιουργοί της ήταν οι σοφιστές. Η εκπαίδευση αυτή είχε ως στόχο να καλύψει τα οποιαδήποτε κενά που είχαν δημιουργηθεί όσο καιρό ο γραμματιστής, ο κιθαριστής και ο παιδοτρίβης εκτελούσε τις υποχρεώσεις του. Έτσι όσα παιδιά επέλεγαν να ακολουθήσουν αυτή την ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης επισκέπτονταν δημόσια γυμνάσια ή διάφορες φιλοσοφικές και ρητορικές σχολές προκειμένου να αποκτήσουν περαιτέρω γνώσεις.

Αυτός ο τομέας της εκπαίδευσης ξεκίνησε αρχικά από τους σοφιστές αλλά αργότερα η λειτουργία του καθορίστηκε αποκλειστικά από τους φιλοσόφους. Ειδικότερα για την Αθήνα ο τέταρτος αιώνας π.Χ. θεωρήθηκε αιώνας άνθησης των γραμμάτων αφού ιδρύθηκαν αρκετές σχολές φιλοσοφίας οι οποίες συνέβαλαν στην αλλαγή της

εκπαίδευσης. Οι φιλόσοφοι είχαν διαδεχθεί τους σοφιστές έτσι και η νέα εκπαίδευση διαδέχθηκε της παλιάς των σοφιστών²⁶.

Οι σοφιστές δεν ήταν τίποτε παραπάνω παρά απλοί άνθρωποι της Αρχαίας Ελλάδας οι οποίοι αφιέρωναν τη ζωή τους στο να ταξιδεύουν από τόπο σε τόπο με σκοπό να μάθουν στους νέους καινούργια πράγματα. Ήταν άνθρωποι των γραμμάτων και θεωρούνταν πως οι γνώσεις τους ήταν εκτεταμένες σε κάθε τομέα της επιστήμης. Στόχος τους ήταν να διδάξουν στους μαθητές γνώσεις με χαρακτήρα γενικής παιδείας γι' αυτό και δεν μονοπωλούσαν σε ένα μάθημα. Συνήθως τα μαθήματα τα οποία δίδασκαν ήταν η γραμματική, τα μαθηματικά, η ιστορία, η γεωμετρία, η αστρονομία, η μουσική και η ιστορία²⁷. Υποστηριζόταν από τους ίδιους ότι ήταν σε θέση να διδάξουν πέρα από όλα αυτά αρχιτεκτονικές τέχνες. Ήταν αντίθετοι στο να υπάρχει μια ισότιμη αναλογία της πνευματικής και της σωματικής εκπαίδευσης οπότε ελάττωναν τις ώρες της αθλητικής παιδείας των μαθητών τους και έδιναν έναυσμα στο να εξασκούν περισσότερο το πνεύμα των παιδιών. Άλλωστε κάθε φορά που σοφιστές κατέφθαναν σε μια πόλη ο αριθμός των παιδιών όπου πήγαινε καθημερινά στα γυμνάσια της πόλης ελαττώνονταν σημαντικά. Μακροπρόθεσμος στόχος τους ήταν να κάνουν τα παιδιά να χρησιμοποιούν περισσότερο το μυαλό τους και να αναπτύξουν κριτική ικανότητα προκειμένου να αποφασίζουν με το σωστό τρόπο. Προσπαθούσαν λοιπόν να δημιουργήσουν έναν νέο ο οποίος θα μπορούσε να διαχειριστεί σωστά τη ζωή του τόσο στο δημόσιο κομμάτι αυτής όσο και στο ιδιωτικό. Γι' αυτό άλλωστε οι άνθρωποι αυτοί ονομαζόταν σοφιστές δηλαδή άνθρωποι οι οποίοι γνωρίζουν καλά τον κόσμο και έχουν γνώσεις και σωστή κρίση.

Τους σοφιστές όμως διαδέχτηκαν πλέον από τον τέταρτο αιώνα προ Χριστού και μετά οι φιλόσοφοι με τις ρητορικές τους σχολές. Οι σοφιστές σύντομα απέκτησαν αρνητική εντύπωση αφού κατηγορήθηκαν από τους φιλοσόφους πως πραγματικός σκοπός του ήταν να χειραγωγούν τους νέους με διάφορα μη λογικά σοφίσματα. Έτσι λοιπόν ήρθε η ώρα των φιλοσόφων και της ωρίμανσης πλέον της Αρχαίας Αθηναϊκής εκπαίδευσης. Θεωρείτε πως οι δύο πατέρες της φιλοσοφίας ήταν ο Ισοκράτης και ο

²⁶ Αναστάσιος Γιαννικόπουλος (2003) *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

²⁷ Αναστάσιος Γιαννικόπουλος (2003) *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Πλάτωνας. Ήταν αυτοί οι οποίοι επέφεραν πολλές και μεγάλες αλλαγές στην εκπαίδευση της αρχαίας Αθήνας.

Ο Ισοκράτης θεωρήθηκε ως ο πιο περίφημος διδάσκαλος της εποχής εκείνης. Είχε άρτιο χειρισμό του λόγου και το ίδιο προσπαθούσε να περάσει και στους νέους μαθητές του προκειμένου να μπορούν με λογικά επιχειρήματα να υποστηρίξουν τη θέση τους και να πείσουν τους υπόλοιπους γύρω τους. Όσοι μαθητές ήταν εγγεγραμμένοι στη σχολή του Ισοκράτη πέρα όμως από την εκμάθηση του σωστού χειρισμού και χρησιμοποίησης του λόγου αποκτούσαν και την αρχή της ηθικής. Η σχολή όμως δεν σταματούσε εκεί. Αριθμητική, γεωμετρία, μουσική, αστρονομία ήταν λίγα από τα μαθήματα τα οποία μπορούσε να επιλέξει ο μαθητής να παρακολουθήσει. Επιπλέον η σχολή του Ισοκράτη υποστήριζε πως η μελέτη του Ομήρου και του Ησίοδου ήταν βασική αρχή για να εξασκηθούν οι μαθητές στην συζήτηση.

Ο Πλάτωνας, ο δεύτερος πατέρας των φιλοσόφων ίδρυσε και αυτός την δική του σχολή που έμεινε γνωστή ως η ακαδημία του Πλάτωνος. Η ακαδημία αυτή έβρισκε καταφύγιο σε ένα γυμνάσιο της πόλης το οποίο είχε την ονομασία ακαδημία εξού και το όνομα το οποίο πήρε. Βέβαια ο Πλάτωνας ως φιλόσοφος επέλεγε να διδάσκει σε ένα μέρος διαφορετικό της Ακαδημίας και πιο συγκεκριμένα στο ιερό άλσος των Αθηνών. Χρησιμοποιούσε το λόγο του για να διδάσκει και έδινε έμφαση στις συζητήσεις μεταξύ δασκάλου και μαθητού. Οι μαθητές οι οποίοι ήταν εγγεγραμμένοι στην Ακαδημία του Πλάτωνος μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα όπως τα μαθηματικά, την φιλοσοφία, την αστρονομία, την διαλεκτική, τις φυσικές επιστήμες, την πολιτική θεωρία και τέλος την μουσική. Ο Πλάτωνας ως φιλόσοφος θεωρούσε υψίστης σημασίας την εκμάθηση των μαθηματικών. Γι' αυτό άλλωστε στην είσοδο της Ακαδημίας του ήταν χαραγμένη η εξής «Μηδείς αγεωμέτρητος εισίτω μοι τη θύρα»²⁸. Ο Πλάτωνας είχε την πεποίθηση πως τα μαθηματικά και η γεωμετρία ήταν το μέσο για να φτάσει κάποιος να δει τις ιδέες του θεού.

Και οι δύο αυτοί φιλόσοφοι έχοντας αντικρούσει τους σοφιστές είχαν δημιουργήσει μία νέα εποχή άνθησης της φιλοσοφίας και της εκπαίδευσης με κύριο χαρακτηριστικό τους την ορθή κρίση και ορθή γνώση. Τις δύο αυτές σχολές ακολούθησαν στη συνέχεια και άλλες στην Αθήνα όπου έδιναν την δυνατότητα στα παιδιά να

²⁸ Wikipedia (2022).

μορφωθούν και να αποκτήσουν περισσότερες γνώσεις. Χαρακτηριστικές σχολές ήταν η περιπατική σχολή του Αριστοτέλη, η σχολή του Επίκουρου, η κυνική σχολή του Αντισθένη, η Κυρηναϊκή σχολή του Αρίστιππου και η Μεγαρική σχολή του Ευκλείδη²⁹. Όλες αυτές οι σχολές απαρτιζόταν από φιλοσόφους οι οποίοι ήταν άμεσα διαθέσιμοι στο να διδάξουν στα παιδιά τα μαθήματα που επέλεγαν έναντι κάποιου χρηματικού ποσού. Όπως οι σοφιστές έτσι και οι φιλόσοφοι χρηματίζονταν για να διδάξουν στους νέους τα μαθήματα πλην όμως κάποιων εξαιρέσεων όπου δεν απαιτούνταν αμοιβή για τη διδασκαλία. Στην ιστορία ως οι μεγαλύτεροι φιλόσοφοι όλων των εποχών αλλά και ταυτόχρονα αυτών οι οποίοι δεν πληρώνονταν ήταν ο Σωκράτης, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης. Συμπερασματικά λοιπόν για να ακολουθήσει κάποιο παιδί αυτή την εκπαίδευση και να συμμετάσχει στις συζητήσεις των φιλοσόφων θα έπρεπε κατά κύριο λόγο να είναι παιδί εύπορης οικογένειας. Αντίθετη μοίρα δυστυχώς είχαν τα παιδιά οικονομικά ασθενέστερων τα οποία έβαζαν τέλος στην παιδεία τους μόλις έφθαναν τα δεκατέσσερα τους χρόνια δηλαδή αφού είχαν ολοκληρώσει την συμμετοχή τους στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με μόνα τους εργαλεία τις βασικές γνώσεις της γραφής και της αριθμητικής.

²⁹ Θόδωρος Καρζής (1997) *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

4 Η Σπαρτιατική εκπαίδευση

4.1 Εισαγωγικά στοιχεία

Στα προηγούμενα κεφάλαια κάναμε αναφορά για την εκπαίδευση τόσο του νου όσο και του σώματος στην Αρχαία Αθήνα. Εκείνη την εποχή όμως εκτός από τον Αθηναϊκό πολιτισμό, άκμαζε και ο αρχαίος πολιτισμός της Σπάρτης. Ξεχώριζε με τον τρόπο του τόσο στην εκπαίδευση όσο και στον πολιτισμό. Η εκπαίδευση στην Σπάρτη είχε αρκετές διαφορές με αυτή της Αθήνας. Οι Σπαρτιάτες έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στον αθλητισμό και τη μουσική και λιγότερη στα γράμματα. Μάλιστα θεωρούνταν ότι οι Σπαρτιάτες ήταν άριστοι αθλητές και αυτό φαίνεται από τον τεράστιο αριθμό νικών σε Ολυμπιάδες. Πιο συγκεκριμένα, ο αριθμός αυτός είναι αρκετά εντυπωσιακός αφού σε σύνολο ογδόντα ένα νικητών ολυμπιακών αγώνων σαράντα έξι από αυτούς είχαν σπαρτιατική καταγωγή. Η αθλητική παιδεία στην Σπάρτη αφορούσε όχι μόνο τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια. Το ίδιο ίσχυε και για τη μουσική παιδεία στην οποία επίσης έδιναν ιδιαίτερη έμφαση αφού αρκετές γραφές την αναγνωρίζουν ως την μουσική πρωτεύουσα της χώρας. Οι πολίτες της Σπάρτης απολάμβαναν τον χορό και το τραγούδι και έδιναν ιδιαίτερη σημασία σε δημόσιες δραστηριότητες εορτασμού των θεών τους. Όπως και να 'χει όμως η μουσική παιδεία έρχεται δεύτερη αφού την πρωταρχική θέση στην σπαρτιατική εκπαίδευση είχε η στρατιωτική παιδεία. Τη θεωρούσαν υψίστης σημασίας και βασική αξία για τον Σπαρτιάτη. Όπως οι Αθηναίοι είχαν φιλοσόφους οι οποίοι εμβάθυναν στα γράμματα και στην ορθή σκέψη έτσι και οι Σπαρτιάτες είχαν ανθρώπους οι οποίοι ασχολήθηκαν με τη δημιουργία φαλάγγων αλλά και με την εξερεύνηση και την επινόηση στρατιωτικών τακτικών. Σκοπός τους ήταν η νίκη και το μέσο τους για να φτάσουν σε αυτή ήταν μέσω συλλογικής δράσης και όχι ατομικής. Έτσι λοιπόν δίδασκαν στους νέους τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να ενταχθούν στο σύνολο και να ζουν με αυτό και τον τρόπο με τον οποίο θα οδηγούσαν την φάλαγγα τους στη νίκη.

4.2 Η δομή της Σπαρτιατικής εκπαίδευσης

Όπως η Αθηναϊκή εκπαίδευση έτσι και η Σπαρτιατική ξεκινά μετά τον εορτασμό των έβδομων γενεθλίων των παιδιών. Στην περίπτωση όμως της Σπάρτης η εκπαίδευση κρατά έως και τα είκοσι έτη ζωής των παιδιών. Η εκπαίδευση τους έχει συλλογικό

χαρακτήρα και εφαρμόζεται πάντοτε υπό την επίβλεψη του παιδονόμου. Τα παιδιά δεν είναι όλα σε μία αίθουσα. Αντιθέτως, διατάσσονται σε ομάδες τις λεγόμενες αγέλες οι οποίες λειτουργούν κάτω από αυστηρή πειθαρχία και από τη διοίκηση ανωτέρων. Από τα επτά λοιπόν έως τα δώδεκα χρόνια τα παιδιά επισκέπτονται τις αγέλες αυτές με σκοπό να εκπαιδευτούν από τον αξιωματούχο. Από το δωδέκατο έτος και μετά όμως τα παιδιά πλέον είναι σε θέση να αφήσουν πίσω τους την οικογένεια τους και να ξεκινήσουν να μένουν μαζί με τους συνομήλικους τους σε κοιτώνες στρατοπέδων. Η διατροφή τους ήταν περιορισμένη και χαρακτηρίζεται από την λιτότητα. Η εκπαίδευση τους από την άλλη ήταν καθημερινή, συνεχόμενη και τις περισσότερες των περιπτώσεων αρκετά σκληρή για την ηλικία των παιδιών. Τα παιδιά περνούσαν αρκετές φορές από απάνθρωπες δοκιμασίες όπως μαστιγώματα κάτι το οποίο απέβλεπε στο να ενισχύσουν το χαρακτήρα τους και το σωματότυπο τους με αντοχή, πείσμα και στρατιωτική σκληράδα. Στους κοιτώνες το μεγαλύτερο ποσοστό της εκπαίδευσης ήταν στρατιωτική. Η καλλιέργεια του νου και του πνεύματος απουσίαζε σε μεγάλο βαθμό και τα παιδιά μάθαιναν μόνο στοιχειώδη γραφή και ανάγνωση. Βέβαια η εκμάθηση μουσικής παρέμενε σε έναν ικανοποιητικό βαθμό αλλά και πάλι μόνο με σκοπό της ενίσχυσης της στρατιωτικής ικανότητας. Συνήθως οι μουσικές μελωδίες ήταν απαραίτητες για να βοηθήσουν τα παιδιά να βηματίζουν σωστά ως φάλαγγα όπως επίσης η μουσική βοηθούσε στο να τονώσει το ηθικό των στρατιωτών τη στιγμή της επίθεσης.

Ανάλογη μοίρα είχαν και οι κοπέλες όσο αναφορά το κομμάτι της εκπαίδευσης. Τα κορίτσια σε αντίθεση με αυτά της Αθήνας δεν παρέμεναν εντός της οικίας. Οι δραστηριότητες τους ήταν εκτός του σπιτιού. Η καθημερινότητα τους ήταν όπως και των αγοριών, δηλαδή η γυμναστική και τα αθλήματα³⁰. Ομοίως και για το κομμάτι της μουσικής. Η σπαρτιατική εκπαιδευτική κοινότητα ούτως ή άλλως είχε όραμα να φτιάξει ανθρώπους πλήρως καταρτισμένους στρατιωτικά και πατριώτες, δηλαδή πολίτες οι οποίοι ανά πάσα στιγμή ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν το πολυτιμότερο αγαθό, δηλαδή τη ζωή τους για την πατρίδα. Μεριμνούσαν στο να μη δημιουργήσουν ατομικούς ήρωες αλλά μια ηρωική πολιτεία, έτσι λοιπόν ακολουθώντας πιστά τους

³⁰ Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος, σ. 32.

κανόνες της πολιτείας τους προχωρούσαν χωρίς φόβο στην δημιουργία μιας πολιτείας χωρίς ετερομορφίες, μιας πολιτείας που θα μείνει στην ιστορία ως ηρωική.

5 Πολιτεία στην αρχαία Ελλάδα

Μία από τις βασικότερες μορφές αξιών στη ζωή ανεξάρτητα από την εποχή στην οποία ζούμε είναι η οικογένεια. Η οικογένεια είναι ο φορέας κοινωνικοποίησης ο οποίος σε κάθε εποχή ζωής του ανθρώπου επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό το παιδί και την εκπαίδευσή του. Κάτι αντίστοιχο ίσχυε και για την αρχαία Αθήνα. Η εκπαίδευση των παιδιών ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την οικογένεια τους αλλά επηρεαζόταν ελάχιστα από την κοινωνία. Οι γονείς ήταν αυτοί οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την μόρφωση του παιδιού και για τις τυχόν αταξίες του. Αν και όπως αναφέραμε σε προηγούμενα κεφάλαια η Αθήνα είχε ένα τυποποιημένο εκπαιδευτικό σύστημα, τα κενά του ήταν τεράστια και οι κύριοι ρόλοι του ήταν βασικοί και τυπικοί όπως η εφαρμογή του σχολικού ωραρίου, η υποχρέωση των παιδιών να μετέχουν στη σχολική εκπαίδευση και η θέσπιση του νόμου να υποχρεούνται να μετάσχουν στην στρατιωτική εκπαίδευση μετά τα δεκαοχτώ τους. Αν λάβουμε υπόψιν λοιπόν τις υποχρεώσεις της πολιτείας απέναντι στη σχολική εκπαίδευση εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε πως δεν υπήρχε χρηματοδότηση από μεριάς της αλλά και ούτε η θέσπιση κάποιου νόμου για την βελτίωση της συλλογικής και ατομικής εκπαίδευσης. Έτσι τα παιδιά δεν ήταν υποχρεωμένα να μάθουν γράμματα όπως επίσης δεν υπήρχαν διδάσκαλοι οι οποίοι αμειβόταν από το κράτος για να διδάξουν αυτά. Ο κλήρος λοιπόν έπεφτε στην οικογένεια. Η οικογένεια ήταν υποχρεωμένη να αμείβει το σχολείο και το διδάσκαλο αν επέλεγε το παιδί του να μορφωθεί δηλαδή να μάθει ανάγνωση και μαθηματικά. Είναι λογικό λοιπόν να συμπεράνουμε πως ο αριθμός των παιδιών στις αίθουσες διδασκαλίας ήταν μικρός καθώς οι περισσότερες οικογένειες στην εποχή της αρχαίας Αθήνας είχαν ελάχιστα χρήματα και αυτά προς την επιβίωση τους. Καταλαβαίνουμε λοιπόν στην Αθήνα της αρχαίας Ελλάδας πως η μόρφωση στόχευε στα παιδιά των εύπορων και αριστοκρατικών οικογενειών. Μοναδική εξαίρεση ήταν τα παιδιά τα οποία είχαν χάσει τον πατέρα τους καθώς αυτός τηρούσε τα πατριωτικά του καθήκοντα. Η πολιτεία μεριμνούσε για αυτά και κάλυπτε στην περίπτωση τους οποιαδήποτε χρήματα χρειαζόταν για να μορφωθούν έως ότου ολοκληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις. Σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις οι γονείς και συγκεκριμένα ο πατέρας ήταν αυτός ο οποίος έψαχνε και διάλεγε το σχολείο όπου θα επισκέπτεται το παιδί του και αποφάσιζε για τον χρόνο τον οποίο το παιδί θα διδασκόταν τις επιστήμες. Τέλος τα παιδιά των οποίων η

οικογένεια τους άνηκε στην κατηγορία των δούλων ή των φτωχών πολιτών ήταν αναγκασμένα να παραμείνουν χωρίς καθόλου μόρφωση δηλαδή αναλφάβητα. Η εκπαίδευση λοιπόν της αρχαίας Αθήνας θεωρείτε πως βαπτίστηκε αριστοκρατική.

Η εκπαίδευση αν και χαρακτηριζόταν αριστοκρατική θεωρούνταν από τους περισσότερους ως το μεγαλύτερο και καλύτερο αγαθό τους. Ήταν ένας φορέας που είχε σκοπό να αναβαθμίσει το σώμα και το πνεύμα του παιδιού έως ότου να δημιουργήσει έναν άνθρωπο κατάλληλο να εναρμονιστεί με την κοινωνία και να ζήσει αρμονικά μαζί με τους υπόλοιπους. Ύψιστο χαρακτηριστικό της αθηναϊκής εκπαίδευσης ήταν κάθε παιδί να κατακτήσει την καλοκαγαθία. Οι αρχαίοι Αθηναίοι υποστήριζαν πως ένα άτομο που χαρακτηριζόταν από καλοκαγαθία ήταν ένας άνθρωπος ειρηνικός, με μια ομορφιά η οποία έκπεμπε προς τους άλλους. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι Αθηναίοι σε αντίθεση με τους Σπαρτιάτες στόχευαν στον συνδυασμό σώματος αλλά και πνεύματος.

Η πολιτεία λοιπόν έδινε τη δυνατότητα στα παιδιά να εκπαιδεύσουν το σώμα και το πνεύμα τους έως τα δεκατέσσερα τους χρόνια. Στο διάστημα που μεσολαβούσε από τα δεκατέσσερα έως τα δεκαοχτώ τους όποιο παιδί επιθυμούσε μπορούσε να συνεχίσει τις σπουδές του στις φιλοσοφικές σχολές ενώ όταν έφτανε στα δεκαοχτώ του χρόνια έπρεπε να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις. Μάλιστα κάθε παιδί λίγο πριν παρουσιαστεί για να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις συνοδευόταν από τους γονείς του οι οποίοι το ακολουθούσαν σε μία επίσημη τελετή. Εκεί αρχικά ορκιζόταν πως θα προστατεύει την πατρίδα του και θα έχει πίστη στους ανωτέρους του. Στη συνέχεια λάμβανε το δόρυ, την περικεφαλαία και την ασπίδα. Η τελετή ολοκληρωνόταν με τη διαδρομή τους έως την Ακρόπολη όπου εκεί οι έφηβοι έδιναν τον όρκο του Αθηναίου πολίτη με τον οποίο υπόσχονταν πως δεν θα δειλιάσουν ποτέ μπροστά στον εχθρό, δεν θα υποχωρήσουν μπροστά στις σκληρές μάχες και πως θα παραμείνουν εκεί δίπλα κοντά στους συμμαχητές τους. Τέλος ορκιζόταν να υπηρετούν τα ιερά, τους νόμους και τους θεούς τους. Μετά την περάτωση της ορκωμοσίας τους ήταν πλέον υπόχρεοι στην πολιτεία παίρνοντας μέρος στην υποχρεωτική διετή στρατιωτική εκπαίδευση.

6 Προσωπική φροντίδα και μέριμνα

6.1 Η ενδυμασία

Από την αρχή της ύπαρξης του ανθρώπου στη γη ο άνθρωπος είχε την ανάγκη να φορά ρούχα προκειμένου να προστατευτεί από το εξωτερικό περιβάλλον και από τους υπόλοιπους γύρω του. Κάθε εποχή είχε το δικό του κώδικα ντυσίματος και τις δικές του ενδυματολογικές προτιμήσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα ρούχα των μεγάλων ξεχώριζαν από αυτά των μικρών. Στην αρχαία Αθήνα όμως τα παιδιά φορούσαν σχεδόν τα ίδια ρούχα με αυτά των γονιών τους³¹. Συνήθως τα αγόρια αντέγραφαν το ρουχισμό του πατέρα ενώ τα κορίτσια τα φορέματα της μητέρας. Δεν έπαιναν βέβαια να λείπουν από την κατοχή τους κοσμήματα της εποχής. Βέβαια όποιος φορούσε αρκετά κοσμήματα άνηκε κατά κύριο λόγο σε αριστοκρατική οικογένεια όπως και να έχει όμως οι καρποί και ο λαιμός των παιδιών κοσμούσαν από διάφορα περιδέραια και χάντρες. Όσο αναφορά τις χάντρες αν και σήμερα υπάρχει ένα ταμπού για το οποίο αποκλειστική χρήση των χαντρών έχουν τα κορίτσια κάτι τέτοιο στην αρχαία Αθήνα δεν ίσχυε. Μάλιστα οι χάντρες και τα κοσμήματα δεν ήταν για την εποχή εκείνη απλά κοσμήματα. Θεωρούνταν από πολλούς πως είχαν κάποιες δυνάμεις πέρα από εκεί που θα μπορούσε να καταλάβει ο νους τους και πως έφεραν πάνω τους κάποια προστασία απέναντι σε αρχαίες κακές δυνάμεις που πίστευαν πως υπήρχαν και τους επηρέαζαν. Συγκεκριμένα αυτές οι χάντρες που υποστήριζαν πως προστάτευαν τα παιδιά ονομάζονταν φυλαχτά. Το φυλαχτό ήταν το συνηθέστερο κόσμημα των παιδιών και επικρατούσε η άποψη πως κρατούσε το παιδί μακριά από αρρώστιες και από βασκανίες³².

Η ενδυμασία του παιδιού ήταν αυτή η οποία ήταν άμεσα συσχετισμένη με τη διαφοροποίηση του φύλου και όχι της ηλικίας. Τα παιδιά συνήθιζαν να μη φοράνε εσώρουχα ενώ προτιμούσαν να ρίχνουν πάνω στο σώμα τους έναν μακρύ χιτώνα. Ο χιτώνας συνήθως ήταν μακρύς και τον στερέωναν επάνω στους ώμους τους με ταινίες. Στη συνέχεια τον έσφιγγαν με ένα λουρί γύρω από την κοιλιά τους. Είχε

³¹ Wikipedia (2022).

³² Λουκία Αθανασάκη (2014) *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην Ελληνική αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*. Ηράκλειο.

επίσης μακριά μανίκια τα οποία προστάτευαν τα παιδιά από το κρύο. Τα παιδιά αφού έφθαναν τα δώδεκα τους χρόνια άφηναν τον χιτώνα στην άκρη και επέλεγαν να φορέσουν έναν ιμάτιο το οποίο χρησιμοποιούσαν όλες τις εποχές του έτους. Το ιμάτιο ήταν ένα μάλλινο ορθογώνιο ρούχο χωρίς ραφές το οποίο ήταν γύρω από το σώμα του παιδιού χωρίς όμως να στερεωθεί καθόλου. Ο σωστός τρόπος εφαρμογής του ιματίου ήταν να σκεπάσουν πρώτα την πλάτη και τους ώμους αφήνοντας να πέσει μπροστά το ύφασμα και στη συνέχεια περνώντας το δεξιό τους χέρι από το ύφασμα το έφερναν γύρω από τον αριστερό ώμο καταλήγοντας στο αριστερό χέρι όπου και τελικά το άφηναν να πέσει.

Ένα άλλο ένδυμα παραπλήσιο με αυτό του ιματίου ήταν η χλαμύδα. Ήταν ένα ρούχο συνήθως αρκετά βαρύ και προκειμένου να στηριχθεί στο σώμα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί μια αγκράφα στο ύψος του ώμου. Η χλαμύδα ήταν κοντή, ανοιχτή και συνήθως κυματιστή η οποία δεν μπορούσε να καλύψει αρκετό μέρος του σώματος όπως έκανε το ιμάτιο και ο χιτώνας. Επιλεγόταν συνήθως να φορεθεί από τους εφήβους. Ανάλογη ενδυμασία ακολουθούσαν και τα κορίτσια. Χρησιμοποιούσαν το ιμάτιο αλλά λόγω του σωματότυπο τους τα βοηθούσαν οι υπόλοιπες γυναίκες να το προσαρμόσουν στο σώμα τους με αγκράφες και ραφές. Η μόνη τους διαφορά ήταν πως τα κορίτσια ήταν περισσότερο επιλεκτικά στα χρώματα του ρουχισμού τους. Από την άλλη μεριά η ενδυμασία των κοριτσιών στη Σπάρτη διέφερε αρκετά με αυτή της Αθήνας. Τα κορίτσια στην Σπάρτη επέλεγαν να φορέσουν ένα πέπλο το οποίο ήταν κοντό και άφηνε αρκετές περιοχές του σώματος ακάλυπτο. Στην ουσία επρόκειτο για ένα μάλλινο σάλι χωρίς καθόλου ζώνες και ραφές. Στην παραμικρή λοιπόν κίνηση της κοπέλας κάποια από τις δύο πλευρές του σώματος της ξεγυμνώνονταν πολύ εύκολα. Η αμφίεση αυτή, έφερνε αρκετές φορές σε δύσκολη θέση τους Αθηναίους και ήταν αντικείμενο σχολιασμού για αυτούς.

Η κύρια πηγή παραγωγής των ρούχων ήταν τα πρόβατα και το μαλλί τους και σε κάποιες περιπτώσεις μέσω εμπορικών συναλλαγών, το λινάρι. Δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για το λινάρι μιας και ήταν ένα ένδυμα που αφορούσε αποκλειστικά πλούσιες οικογένειες. Όπως το σώμα τους έτσι και τα πόδια τους δεν τα άφηναν και αυτά γυμνά. Τα παιδιά συνήθιζαν όταν ήταν σε εξωτερικούς χώρους να δένουν στα πόδια τους κυρίως σανδάλια ενώ όταν κυκλοφορούσαν στο σπίτι παρέμεναν ξυπόλητα. Τα παπούτσια τους συνήθως κατασκευάζονταν τη στιγμή την οποία τα

παιδιά τα παρήγγειλλαν. Το παιδί πήγαινε μαζί με τον πατέρα του στον έμπορο και εκεί ο έμπορος έκοβε μία σόλα στα μέτρα του ποδιού . Η σόλα αυτή συνήθως είχε βασικό υλικό τον φελλό, το ξύλο ή το δέρμα. Δενόταν γύρω της λουριά τα οποία προχωρούσαν περιμετρικά γύρω από τον αστράγαλο του παιδιού έως ότου καταλήξουν τελικά στα μέσα της γάμπας.

6.2 Η υγιεινή

Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν σημαντική την υγιεινή του σώματος ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας. Εξάλλου ο συνδυασμός μιας καλής εικόνας σώματος και καθαριότητας του κορμιού εξέπνεε υγεία και καλή φυσική κατάσταση. Αυτό μπορούμε να το δούμε από τον πιο μικρό έως τον πιο μεγάλο. Μάλιστα έχει μείνει στην ιστορία ο ηλικιωμένος πλέον Σωκράτης να γυμνάζει το σώμα του προκειμένου να ρίξει το μέγεθος της κοιλιάς του.

Από τον τέταρτο αιώνα π.Χ. οι αρχαίοι Έλληνες είχαν στη διάθεση τους ατομικούς χώρους όπου εκεί μπορούσαν να πλύνουν τα σώματα τους και να καθαριστούν. Υπήρχαν βέβαια και δημόσιοι χώροι με ζεστό νερό στους οποίους είχε πρόσβαση κάθε Αθηναίος πολίτης. Από παιδιά οι Αθηναίοι μάθαιναν να οδεύουν προς τα κοντινά ποτάμια όπου εκεί πλένονταν καθημερινώς. Μετά το πέρας όμως αρκετών ετών και με την είσοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στα ελληνικά εδάφη οι δημόσιοι χώροι μεγεθύνθηκαν και οι εγκαταστάσεις έγιναν ακόμη πιο σύνθετες. Έτσι λοιπόν καθιερώθηκε ένας άτυπος κανόνας κατά τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες καθαρίζονταν πάντοτε πριν το βραδινό τους, έριχναν νερό στα χέρια τους με τη βοήθεια ψηλών νιπτήρων και καθάριζαν τα πόδια τους σε χαμηλές μεταλλικές λεκάνες όπου σε αρκετές περιπτώσεις για αισθητικούς λόγους διακοσμούσαν με νύχια λιονταριού³³.

Οι αρχαίοι Αθηναίοι λοιπόν επισκέπτονταν τα μέρη αυτά για να φροντίσουν τη σωματική τους υγιεινή. Ατομικά ο καθένας τους χρησιμοποιούσε τη στλεγγίδα, τον αρύβαλλο και τον σπόγγο. Ο αρύβαλλος τον οποίο αργότερα διαδέχθηκε ο λήκυθός ήταν ένα αρωματικό λάδι το οποίο χρησιμοποιούσαν οι Αθηναίοι στο σώμα τους για

³³ Λουκία Αθανασάκη (2014) *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην Ελληνική αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*. Ηράκλειο.

να μυρίζει όμορφα. Μετά την επάλειψη έπλεναν το κορμί τους με πόσιμο νερό και το έτριβαν με ένα σφουγγάρι προκειμένου να καθαριστούν καλύτερα. Την εποχή εκείνη δεν είχαν ακόμη στη διάθεση τους σαπούνι και για αυτό χρησιμοποιούσαν στη θέση του σκόνη από άργιλο ή ποτάσα η οποία παρασκευαζόταν από τη στάχτη καμένων ξύλων. Ο άργιλος ήταν προτιμότερος έναντι της ποτάσας αφού η ποτάσα λόγω του υλικού από το οποίο είναι κατασκευασμένη δημιουργούσε πολλές φορές έντονους ερεθισμούς στα μάτια. Υπάρχουν επίσης αναφορές πως για κάποιο χρονικό διάστημα περί τα μέσα του τρίτου αιώνα π.Χ. είχαν παρασκευάσει μια πάστα η οποία χρησίμευε στο πλύσιμο και τον καθαρισμό των χεριών τους³⁴. Αν ήταν να επιλέξουν ανάμεσα σε διάφορες μορφές παροχής νερού ήταν βέβαιο πως προτιμούσαν το νερό της βροχής. Αυτό οφείλεται στις μελέτες του Ιπποκράτη υποστηρίζοντας πως το βρόχινο νερό είχε απολυμαντικές ιδιότητες.

Όπως η παιδεία δεν ήταν ίδια για όλες τις κοινωνικές τάξεις το ίδιο ίσχυε αντίστοιχα και για την ατομική καθαριότητα. Το να έχει κάποιος ένα ατομικό λουτρό στην οικία του θεωρούνταν πολυτέλεια, καταλαβαίνουμε λοιπόν πως μόνο οι εύπορες οικογένειες θα μπορούσαν να έχουν κάτι τέτοιο. Τέτοια λουτρά ήταν κατασκευασμένα από πηλό το οποίο ήταν επιρρεπές στο να φθαρεί. Άλλες κατασκευές αναφέρεται πως ήταν σκαλισμένες μέσα σε βράχο. Όπως και να 'χει η παρουσία ενός τέτοιου λουτρού εντός της οικίας δημιουργούσε στα μέλη της οικογένειας την αίσθηση της καθαριότητας και της υγιεινής αφού μπορούσαν ανά πάσα ώρα και στιγμή να το επισκεφθούν. Ήταν ένα λουτρό το οποίο δεν επέτρεπε σε αυτόν που θα πλυθεί να βυθιστεί στο νερό. Αντίθετα έπρεπε να ρίχνει πάνω του νερό μόνος ή με τη βοήθεια ενός δούλου. Συμπερασματικά οι αρχαίοι Αθηναίοι είτε καταγόταν από εύπορες οικογένειες είτε όχι επικροτούσαν και υποστήριζαν την ατομική υγιεινή επισκέπτονταν άλλοτε ιδιωτικό ή δημόσιο λουτρό.

Μέσα στην ατομική υγιεινή δεν πρέπει να ξεχνάμε και την περιποίηση των μαλλιών. Στην αρχαία Αθήνα τα παιδιά συνήθιζαν να έχουν αρκετά μακριά μαλλιά ενώ όσο πλησίαζαν την εποχή όπου γίνονταν έφηβοι έκοβαν τα μαλλιά τους προς ευχαρίστηση και αφιέρωση στους θεούς τους. Όσο για τη Σπάρτη είχαν αντίθετη άποψη για αυτό.

³⁴ Λουκία Αθανασάκη (2014) *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην Ελληνική Αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*. Ηράκλειο.

Τα παιδιά από μικρά είχαν κομμένα τελείως τα μαλλιά τους και δεν τα άφηναν να μακρύνουν μέχρι να αγγίξουν την εφηβεία³⁵.

6.3 Το φαγητό

Το φαγητό ανέκαθεν κατείχε μία από τις σημαντικότερες βιολογικές ανάγκες τους ανθρώπου. Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν το σώμα ως το ναό της ψυχής. Έτσι προσπαθούσαν να ακολουθήσουν κάποιους κανόνες σωστής διατροφής προκειμένου να βοηθήσουν τον οργανισμό τους. Οι διατροφικές συνήθειες των αρχαίων Ελλήνων δεν έχουν τεράστιες διαφορές από την σημερινή κοινωνία. Μάλιστα έχουν πολλά κοινά με τη σημερινή μεσογειακή διατροφή. Η διατροφή τους είχε βάση τα γαλακτοκομικά, το λάδι, τα δημητριακά και τα φρούτα. Δεν έλειπε επίσης το μέλι το οποίο το καλλιεργούσαν σε άφθονες ποσότητες και το οποίο συνόδευε τα δημητριακά ως ο βραστός χυλός. Προτιμούσαν επίσης το νερωμένο κρασί και διάφορους καρπούς της φύσης όπως τα σύκα και τα όσπρια. Από αρκετές οικογένειες δεν έλειπαν επίσης τα γλυκά. Στην αρχαία Ελλάδα κυριαρχούσαν τα γλυκά του ταψιού και οι μελόπιτες.

Ο Όμηρος σε αναφορές του μας πληροφορεί πως τρία ήταν τα γεύματα της ημέρας. Όπως εμείς είχαμε πρωινό, μεσημεριανό και βραδινό έτσι και οι αρχαίοι Αθηναίοι είχαν αντίστοιχα το ακράτισμα, το άριστον και το δείπνον³⁶. Το ακράτισμα ήταν ένα γεύμα το οποίο αποτελούνταν μόνο από ψωμί βουτηγμένο σε ανέρωτο κρασί. Σε κάποιες περιπτώσεις είχαν δίπλα στο ακράτισμα ελιές ή σύκα. Το δεύτερο πιάτο τους, δηλαδή το άριστον ήταν επίσης ένα απλό γεύμα το οποίο λάμβαναν συνήθως τις μεσημβρινές ώρες της ημέρας. Τέλος ακολουθούσε το βραδινό δηλαδή το δείπνον το οποίο θεωρούνταν το πιο πλούσιο γεύμα της ημέρας.

Από το τραπέζι των αρχαίων Ελλήνων δεν έλειπε ποτέ το ελαιόλαδο, τα φρούτα και τα λαχανικά. Από την άλλη μεριά οπωροκηπευτικά είδη όπως ντομάτες, μελιτζάνες, πιπεριές αλλά και άλλα για εμάς καθημερινά είδη όπως καφές, ζάχαρη, μακαρόνια, καλαμπόκι, κακάο ήταν για αυτούς άγνωστα υλικά. Οι γυναίκες συνήθιζαν να

³⁵ Wikipedia (2022).

³⁶ Λουκία Αθανασάκη (2014) *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην Ελληνική Αρχαιότητα και στο διαφωτισμό*. Ηράκλειο.

πλάθουν ζυμάρι από κριθάρι ή σιτάρι ψήνοντας έτσι ψωμί και μέσα στις συνταγές τους βρισκόταν σχεδόν πάντα τα δημητριακά. Ο φούρνος τους έψηνε καθημερινά ψωμί και η συνηθέστερη μορφή ψωμιού ήταν η μάζα. Η μάζα ήταν ένα ψωμί το οποίο παρασκευαζόταν από κριθαρένιο αλεύρι και το οποίο ζυμώνονταν σε γαλέτα. Οι φακές επίσης ήταν ένα όσπριο το οποίο είχε ενταχθεί στην καθημερινότητα τους. Γενικώς ήταν ένα όσπριο το οποίο μπορούσε να σπαρθεί σχεδόν παντού. Σε κάποιες παραθαλάσσιες επίσης περιοχές της Ελλάδας και όπου υπήρχαν λιμάνια, οι άνθρωποι εκεί είχαν στο μενού τους τα ψάρια και τα παστά. Μεγάλη θέση εκτός από όλα αυτά είχαν και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Η αγελάδα ήταν ένα ζώο το οποίο μπορούσε να είχε οποιοσδήποτε στην κατοχή του και με αυτό να παράγει γάλα και τα υπόλοιπα παράγωγα του όπως γιαούρτι ή τυρί. Εκτός από αγελάδες οι αρχαίοι Έλληνες ανέτρεφαν κόττες ή ακόμη και πάπιες για να έχουν εύκολη πρόσβαση στα αυγά. Τα αυγά γνώριζαν πως είναι υψηλής διατροφικής αξίας και τα καταλάωναν είτε σφιχτά είτε μελάτα. Αν και τα γαλακτοκομικά ήταν εύκολα προσβάσιμα για αγορά ή για κατανάλωση, το κρέας από την άλλη ήταν είδος πολυτέλειας για εκείνη την εποχή. Συνήθως οικογένειες οι οποίες δεν είχαν καλή οικονομική κατάσταση αδυνατούσαν να αποκτήσουν κρέας για φαγητό ή ζώα προς ανατροφή. Τέλος δεν θα μπορούσε να λείπει από το τραπέζι τους το γλυκό. Το μέλι μπορούσαν να το βρουν άφθονο στη φύση αφού το καλλιεργούσαν σε μεγάλες ποσότητες. Καταλαβαίνουμε λοιπόν πως κατείχε ένα σεβαστό ποσοστό της διατροφής τους. Οι γυναίκες συνήθιζαν να φτιάχνουν το μελίκρατον, το μυττωτό, το νωγάλευμα όπως και τηγανίτες ή τυρόψωμα. Το μελίκρατον ήταν ένα γλυκό το οποίο βασικά συστατικά του ήταν το γάλα, το μέλι και τα καρύδια. Ο μυττωτός από την άλλη ήταν μία πίτα η οποία αποτελούνταν από τυρί, λάδι και σκόρδο και τέλος το νωγάλευμα ήταν ένα γλυκό από λιναρόσπορο και μέλι. Ήταν το γλυκό το οποίο είχε τα λιγότερα υλικά και για αυτό οι αρχαίοι Έλληνες το ονόμαζαν λιχουδιά και το πρότειναν στο τέλος του φαγητού τους.

Όλες αυτές οι διατροφικές συνήθειες ήταν διαμορφωμένες σχεδόν σε όλη την ελληνική επικράτεια. Η Σπάρτη αντιθέτως είχε τις δικές τις διατροφικές ανάγκες. Το μόνο σίγουρο ήταν πως αν κάποιος ήθελε να φάει ένα καλό πιάτο στη Σπάρτη δεν θα το έβρισκε. Οι σκληρές προπονήσεις τους, ο εξουθενωτικός τρόπος πολεμικής τους εκπαίδευσης και οι απαιτήσεις της κοινωνίας για την δημιουργία ηρώων δεν άφηνε χώρο σε απολαύσεις του στομαχιού. Το βασικό γεύμα των Σπαρτιατών ήταν ο περίφημος μέλανας ζωμός. Ήταν ένα άσχημο στη γεύση ζουμί από κρέας, μοσχαρίσιο

ή χοιρινό μαγειρεμένο σε αίμα και ξύδι³⁷. Οι Αθηναίοι οι οποίοι θεωρούνταν από τους Σπαρτιάτες αιώνιοι αντίπαλοι τους, για να τους μειώσουν κοινωνικά, έλεγαν πως καλύτερα να σκοτωθούν στη μάχη παρά να γευτούν τον μέλανα ζωμό. Τέλος μια ακόμη διατροφική συνήθεια των Σπαρτιατών που είχε εκτενή εφαρμογή λίγο πριν προετοιμαστούν για τον πόλεμο ήταν να τρώνε πολλά ωμά κρεμμύδια προκειμένου να αυξήσουν την αδρεναλίνη τους.

³⁷ Wikipedia (2022).

7 Η διασκέδαση στην αρχαία Ελλάδα

7.1 Πρόλογος

Η βασικότερη δραστηριότητα ενός μικρού παιδιού και αυτό το οποίο μπορεί να το κρατήσει απασχολημένο αλλά και να μάθει πράγματα είναι το παιχνίδι. Το παιχνίδι έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή των μικρών παιδιών τόσο για την απασχόληση τους όσο και για τη βοήθεια σε διάφορα προβλήματα τους. Στην αρχαία Ελλάδα θεωρούνταν ως ένας τρόπος αυτοαγωγής. Είχαν δώσει μεγάλη σημασία στα ομαδικά αλλά και ατομικά παιχνίδια και είχαν την αντίληψη πως μέσω των παιχνιδιών θα μπορούσε ο άνθρωπος να καλυτερεύσει τον εαυτό του άρα να βελτιώσει και την ανθρωπότητα. Όλοι οι γονείς έβαζαν τα παιδιά τους σε προγράμματα παιχνιδιών. Υπήρχαν επίσης και προγράμματα τα οποία ήταν κατάλληλα για ενήλικες και μέσα από τα οποία μπορούσαν και οι μεγάλοι να αξιοποιήσουν κάποιες ώρες της ημέρας τους σε αγώνες και άλλα παιχνίδια για αυτούς. Στην αρχαία Αθήνα τα παιδιά ήταν αυτά που υποστήριζαν πρώτα τα ομαδικά παιχνίδια σε συνοικίες της πόλης και σε σπίτια τα οποία το ένα ήταν κοντά στο άλλο. Τα παιδιά της γειτονιάς συνήθιζαν να παίζουν διάφορα παιχνίδια και ακολουθούσαν ανεξαιρέτως όλοι τους τους κανόνες των παιχνιδιών. Οι φιλόσοφοι θεωρούσαν πως τα παιχνίδια βοηθούν στην άμιλλα, την πνευματική εξάσκηση, τη σωματική καλλιέργεια και ήταν ένα μέσο το οποίο βοηθούσε να αναπτυχθεί η αίσθηση της υπευθυνότητας. Τα παιδιά γινόντουσαν περισσότερο υπεύθυνα αφού για να συμμετάσχουν στα ομαδικά παιχνίδια των συνομήλικών τους έπρεπε να ακολουθούν πιστά τους κανόνες του κάθε παιχνιδιού.

Τα παιχνίδια τα οποία ήταν ατομικά και προορίζονταν για τα παιδιά ήταν συνήθως φτιαγμένα από χώμα και νερό, από πηλό ή από ξύλο. Δεν διαφέρουν πολύ από τα σημερινά παιχνίδια. Τα συνηθέστερα ήταν η σβούρα, οι κούκλες, αλλά και ζωάκια. Τα παιδιά μικρής ηλικίας έπαιζαν αρκετές ώρες με τα παιχνίδια. Συνηθισμένο φαινόμενο ήταν παιδιά να βρίσκονται σε ένα σπίτι και να παίζουν για αρκετές ώρες. Ο αρχαίος φιλόσοφος Πλάτωνας υποστήριζε πως τα παιδιά έπρεπε να περνούν αρκετές ώρες με τα παιχνίδια τους και να παίζουν με όποιον τρόπο αυτά επιθυμούσαν. Ήταν ένας τρόπος να δουν οι γονείς μέσα από το παιχνίδι τους τι προσανατολισμό θα είχαν αργότερα στο κομμάτι της εργασίας τους. Ο Αριστοτέλης επίσης μιλούσε αρκετές φορές με τους γονείς και τους παρότρυνε να προσφέρουν στα

παιδιά παιχνίδια πέραν των καθημερινών ώστε να μπορούν αυτά με τη σειρά τους να απασχολούνται όσο το δυνατόν περισσότερο και μέσα από την ενασχόληση τους να επιστρατεύεται ολόένα και περισσότερη φαντασία.

Συνήθως τα ομαδικά παιχνίδια των αγοριών ξεχώριζαν από αυτά των κοριτσιών. Τα αγόρια προτιμούσαν να παίζουν έξω από το σπίτι τους κυρίως σε αλάνες ή αυλές και επέλεγαν το κυνηγητό, το κρυφτό, τα κότσια και το τόπι. Τα κορίτσια αντιθέτως έπαιζαν εντός της οικίας τους κάποιες φορές μόνα τους ενώ άλλες με κορίτσια της ηλικίας τους. Επέλεγαν να παίζουν κυρίως με τις πλαγγόνες. Οι πλαγγόνες ήταν πηλινες ή κέρινες κούκλες των οποίων την ενδυμασία καθόριζαν και έραβαν τα κορίτσια από μόνα τους. Επίσης πολύ γνωστό παιχνίδι για τα κορίτσια ήταν το τόπι, τα στεφάνια όπως και διάφορα είδη νοικοκυριού σε μινιατούρες.

7.2 Τα παιχνίδια

7.2.1 Πλαταγή (κουδουνίστρα)

Η πλαταγή ή αλλιώς η κουδουνίστρα ήταν ένα από τα βασικότερα αντικείμενα το οποίο έφθανε πρώτο στα χέρια των μωρών. Στην εποχή των αρχαίων Ελλήνων η πλαταγή κατασκευάζονταν από πηλό. Μέσα στην κουδουνίστρα υπήρχαν πετραδάκια και όταν το παιδί έπαιρνε την πλαταγή στο χέρι του και την κουνούσε τα πετραδάκια δημιουργούσαν ήχους οι οποίοι απασχολούσαν το μωρό και το έκαναν να ξεχαστεί³⁸.

7.2.2 Άθυρμα, κύλιντρο, απόρραξις, εφεδρισμός

Ένα από τα παιχνίδια το οποίο προτιμούσαν τα παιδιά λίγο μεγαλύτερης ηλικίας ήταν το άθυρμα. Το άθυρμα αναπαριστούσε ένα μικρό αλογάκι το οποίο συνήθως κατασκευαζόταν από πηλό και είχε ως βάση του τέσσερα ροδάκια. Το παιδί έπαιρνε μαζί του το άθυρμα σέρνοντας το κάτι το οποίο το διασκεδάζε. Μια συνηθισμένη εικόνα αυτού του παιχνιδιού ήταν αγόρια να είναι μαζί με τα κατοικίδια τους

³⁸ Wikipedia (2022).

συνήθως σκυλιά και να κρατούν στο χέρι τους ένα σκοινί με το οποίο έσερναν το αγαπημένο τους παιχνίδι, το άθυμα.

Ένα επίσης παρόμοιο παιχνίδι των αγοριών ήταν το κύλινδρο. Δυστυχώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες για αυτό πάρα μόνο πως αναπαριστούσε έναν τροχό.

Τα κορίτσια είχαν τα δικά τους παιχνίδια και από τα πιο γνωστά ήταν η απόρραξις. Το παιχνίδι αυτό παιζόταν με μια μπάλα κατασκευασμένη από δέρμα ή παλιά υφάσματα την οποία αποκαλούσαν σφαίρα. Βέβαια το παιχνίδι αυτό δεν άργησε να περάσει και στα χέρια των αγοριών το οποίο πήρε πιο ανταγωνιστικό χαρακτήρα αφού προσπαθούσαν να πετάξουν τη σφαίρα χρησιμοποιώντας τα χέρια τους σε ένα πήλινο αγγείο με σκοπό την ευστοχία. Μπορούμε να πούμε ότι μοιάζει με το σημερινό μπάσκετ. Το άτομο το οποίο είχε τους λιγότερους πόντους έπρεπε στο τέλος να κουβαλήσει στην πλάτη του τον νικητή, έτσι λοιπόν εισάγουμε και την έννοια του εφεδρισμού.

7.2.3 Χαλκή Μυία

Από τα πιο διαδεδομένα ομαδικά παιχνίδια της αρχαιότητας ήταν η Χαλκή Μυία. Συνήθως για να πραγματοποιηθεί το παιχνίδι αυτό τα παιδιά χρειάζονταν αρκετά άτομα. Δένανε ένα μαντήλι στα μάτια ενός παιδιού ώστε να μην βλέπει κανένα από τα άλλα παιδιά γύρω του και αφού οι υπόλοιποι απομακρύνονταν για λίγο, το παιδί με κλειστά τα μάτια του φώναζε δυνατά «Χαλκή μύγα θα κυνηγήσω» και οι υπόλοιποι απαντούσαν «θα κυνηγήσεις μα δε θα την πιάσεις». Ο περίγυρος ξεκινούσε και χτυπούσε το παιδί με τις ζώνες έως ότου πιάσει έναν από αυτούς. Αυτός ο οποίος πιανόταν έπαιρνε την θέση του παιδιού που είχε κλειστά τα μάτια του και ο γύρος επαναλαμβανόταν για ακόμη μία φορά. Το παιχνίδι αυτό έχει διάφορες ονομασίες ανά περιοχή. Κάποιοι το αποκαλούσαν μυνίδα, δραπετίνδα, ψηλαφίνδα. Στη Βισαλτία οι κανόνες του συγκεκριμένου παιχνιδιού διέφεραν. Ο χώρος του παιχνιδιού δεν ήταν απεριόριστος αλλά συγκεκριμένος και περικλείονταν από ένα μεγάλο σκοινί. Ο τίτλος του παιχνιδιού ήταν διαφορετικός επίσης και η ονομασία του ήταν «τύφλα βουβάλα»³⁹.

³⁹ Richard Tames (2003) *Τα παιδιά στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Σαβάλλας.

7.2.4 Ακινήτινδα (αγαλματάκι)

Η ακινήτινδα έχει περάσει από όλους τους αγώνες έως και σήμερα και παραμένει ένα αναλλοίωτο παιχνίδι με σημερινή ονομασία τα αγαλματάκια. Οι κανόνες βέβαια του παιχνιδιού έχουν κάποιες διαφορές με τους σημερινούς. Στην περίπτωση της ακινήτινδας τη στιγμή που ακουστεί το σύνθημα που έχουν συνεννοηθεί τα παιδιά μεταξύ τους, όλοι οι παίκτες πρέπει να παραμείνουν ακίνητοι και στη στάση σώματος που βρίσκονται. Ο παίχτης ο οποίος θα αλλάξει τη θέση ή τη θέση του σώματος του βγαίνει από το παιχνίδι.

7.2.5 Μπάλα

Η μπάλα ήταν ένα παιχνίδι το οποίο το μαρτυρά η ίδια του η ονομασία. Ένα παιδί είχε στο χέρι του μια μπάλα η οποία συνήθως κατασκευαζόταν από παλιά δέρματα ζώων και βάζοντας όλη του τη δύναμη την έσκαγε στο έδαφος. Τότε ένα άλλο παιδί έπρεπε να πιάσει τη μπάλα και με την σειρά του να την ξανασκάσει στο χώμα. Αυτή η διαδικασία επαναλαμβανόταν επ' αόριστων και το παιχνίδι τελείωνε όταν αποφάσιζαν τα παιδιά.

7.2.6 Πεντέλιθα (Πεντόβολα)

Τα πεντέλιθα ήταν ένα παιχνίδι της αρχαιότητας του οποίου οι ρίζες του κρατούν μέχρι και σήμερα. Δεν υπήρχε περιορισμός στον αριθμό ατόμων που μπορούσαν να συμμετάσχουν. Κάθε παίχτης είχε στην κατοχή του πέντε πετραδάκια τα οποία τα τοποθετούσε αφού είχε καθίσει σταυροπόδι κοντά του. Τότε πετούσε ένα πετραδάκι στον αέρα και έως ότου ξαναπιάσει αυτό το πετραδάκι στο χέρι του έπρεπε να μαζέψει από κάτω ένα από τα πέντε που είχε αφήσει μπροστά του. Ο παίχτης ο οποίος μάζευε πρώτος όλα τα βοτσαλάκια ήταν και ο νικητής.

7.2.7 Αποδιδρασκίνδρα

Η αποδιδρασκίνδρα είναι ένα διαχρονικό παιχνίδι το οποίο σήμερα αποκαλούμε κρυφτό. Ο παίχτης έκρυβε τα μάτια του και μετρούσε αντίστροφα ενώ οι υπόλοιποι έτρεχαν μακριά του για να κρυφτούν. Όταν ο παίχτης ολοκλήρωνε την αντίστροφη

μέτρηση, άνοιγε τα μάτια του και ξεκινούσε τη διαδικασία εύρεσης των άλλων παιχτών. Κάθε φορά που ανακάλυπτε έναν άλλο παίχτη έπρεπε πρώτος να επιστρέψει στην αρχική του θέση αλλιώς έχανε.

7.2.8 Κολλαβίζειν

Το συγκεκριμένο παιχνίδι απαιτούσε μόνο δύο άτομα για να πραγματοποιηθεί. Ένας από τους δύο παίχτες έκλεινε τα μάτια του ενώ ο δεύτερος τον χτυπούσε και στη συνέχεια τον ρωτούσε με πιο από τα δύο χέρια τον είχε χτυπήσει. Εάν μάντευε σωστά ήταν ο νικητής και άλλαζαν θέσεις ενώ αν μάντευε λάθος ήταν χαμένος και παρέμενε στην ίδια θέση.

7.2.9 Ασκωλιασμός

Ο Ασκωλιασμός ήταν ένα παιχνίδι που βασιζόταν στην ακροβασία. Οι αρχαίοι Έλληνες επέλεγαν να παίζουν το παιχνίδι αυτό συνήθως στα Διονύσια και αυτό γιατί ήταν ένα παιχνίδι το οποίο προκαλούσε αστείρευτα γέλια. Οι παίχτες προσπαθούσαν να ανέβουν και να ισορροπήσουν με το ένα τους πόδι πάνω σε ένα μεγάλο ασκό ο οποίος ήταν αλειμμένος με λάδι. Βέβαια η ισορροπία ήταν κάτι ακατόρθωτο και έτσι οι περισσότεροι παίχτες έπεφταν γρήγορα κάτω. Η πτώση των παιχτών φαινόταν να διασκεδάζε το υπόλοιπο κοινό ακόμα και τους υπόλοιπους παίχτες αδιαφορώντας αν θα πέσουν και οι ίδιοι αργότερα με τον ίδιο αστείο τρόπο. Σημειώνεται πως ο Ασκωλιασμός έχει διατηρήσει την παράδοση του ακόμη και σήμερα και συνήθως παίζεται στην Ήπειρο με το όνομα «Ασκή». Ο Ασκωλιασμός στην αρχαιότητα είχε και μία παραλλαγή, ένας παίχτης έτρεχε και πηδούσε μόνο με το ένα του πόδι κυνηγώντας τους υπόλοιπους παίχτες που έτρεχαν με το ένα ή και με τα δύο τους πόδια.

7.2.10 Βοιωτικό ερυθρόμορφο πηνίο

Στο βοιωτικό ερυθρόμορφο πηνίο οι παίχτες χρειαζόντουσαν ένα συγκεκριμένο αντικείμενο για να παίζουν το παιχνίδι αυτό. Δύο ξύλινοι δίσκοι ενώνονταν μεταξύ τους με έναν άξονα. Στον άξονα αυτό στερεώνονταν μία κλωστή η οποία τυλιγόταν σε αυτόν σε όλο το μήκος της. Τότε ο παίχτης έπαιρνε στο χέρι του το αντικείμενο

αυτό κρατώντας το από την κλωστή και το άφηνε να πέσει στο έδαφος ενώ με μία κίνηση το επέστρεφε στο χέρι του μαζεύοντας την κλωστή γύρω από τον άξονα. Η διαδικασία αυτή μπορούσε να συνεχιστεί αδιαλείπτως.

7.2.11 Σκαπέρδα

Στο παιχνίδι της Σκαπέρδας τα παιδιά στερέωναν στο έδαφος ένα ξύλινο δοκάρι. Το δοκάρι με τη σειρά του είχε μια τρύπα από το οποίο περνούσαν ένα σκοινί. Έτσι χωρίζονταν δύο ομάδες για τις δύο άκρες του σκοινιού. Κάθε ομάδα τραβούσε με δύναμη την αντίπαλη και νικήτρια ήταν αυτή όπου έριχνε την αντίπαλη ομάδα πάνω στο δοκάρι.

7.2.12 Αστραγαλίζειν

Το αστραγαλίζειν ήταν ένα από τα παιχνίδια το οποίο ήταν ιδιαίτερα αγαπητό τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια εκείνης της εποχής. Το παιχνίδι αυτό παίζονταν με αστραγάλους οι οποίοι συνήθως προέρχονταν από τα πίσω πόδια κατσικιών ή αρνιών. Σε μερικές περιπτώσεις επέλεγαν να παίξουν το παιχνίδι και με μικρές πέτρες ή αμύγδαλα. Κάθε παιδί έκρυβε έναν αριθμό αστραγάλων στο χέρι του και ο άλλος παίχτης προσπαθούσε να μαντέψει αν ο αριθμός ήταν μονός ή ζυγός.

7.2.13 Απόρραξις

Το παιχνίδι της Απόρραξις μοιάζει αρκετά με το παιχνίδι της μπάλας που αναφέραμε προηγουμένως. Κάθε παίχτης έπαιρνε την μπάλα και την χτυπούσε στο χώμα με όση δύναμη είχε. Η μπάλα αναπηδούσε στο έδαφος. Ο παίχτης ο οποίος κατάφερνε να πραγματοποιήσει με την μπάλα τις περισσότερες αναπηδήσεις ήταν και ο νικητής.

7.2.14 Εις Ώμιλλαν

Το εις ώμιλλαν επέλεγαν να το παίξουν παιδιά μεγαλύτερων ετών. Ήταν ένα παιχνίδι το οποίο χρειαζόταν ομάδες για να πραγματοποιηθεί. Στο εις Ώμιλλαν οι παίχτες έφτιαχναν έναν κύκλο στο έδαφος και έπειτα αποκτούσαν μια συγκεκριμένη απόσταση από αυτόν. Στην συνέχεια έχοντας στην κατοχή τους αστραγάλους ζώων

προσπαθούσαν να τους πετάξουν εντός του κύκλου. Η ομάδα που πετύχαινε τους περισσότερους αστραγάλους μέσα στον κύκλο νικούσε και ήταν αυτή η οποία στον επόμενο γύρο έφτιαχνε τον κύκλο, όριζε την διάμετρο του όπως και την απόσταση βολής όλων των παιχτών.

7.2.15 Τυγξ

Η Τυγξ ήταν ένα παιχνίδι το οποίο επέλεγαν τα παιδιά μικρότερης ηλικίας αφού αρέσκονταν στον θόρυβο που έβγαζε αυτό. Η Τυγξ ήταν ένας ξύλινος τροχός που είχε στη μέση δύο τρύπες και από τις οποίες περνούσε μια κλωστή. Όταν τα παιδιά στριφογύριζαν και στη συνέχεια τραβούσαν την κλωστή δημιουργούνταν ένας ήχος ο οποίος έμοιαζε πολύ στον χαρακτηριστικό ήχο που παρήγαγε το πουλί ίγγα. Μάλιστα αναλόγως τον ήχο που έβγαζαν κάθε φορά από την κλωστή έκαναν προβλέψεις για το μέλλον.

7.2.16 Κρικηλασία (τροχός)

Η κρικηλασία ήταν ένα ομαδικό παιχνίδι της Αρχαίας Ελλάδας που στις μέρες μας θα το συναντήσουμε με την ονομασία Κρίκη. Στο παιχνίδι αυτό οι παίκτες είχαν στην κατοχή τους τροχούς οι οποίοι κατασκευάζονταν από χαλκό και η διάμετρος τους ήταν κοντά στο ένα μέτρο. Περνούσαν τον τροχό γύρω από το σώμα τους και προσπαθούσαν να τον ισορροπήσουν κάνοντας κυκλικές κινήσεις με το κορμί τους. Το παιχνίδι αυτό συστήνονταν και ως ένα μέσο διατήρησης βάρους. Ο Ιπποκράτης γνωστός για τις ικανότητες του στην ιατρική ανέφερε στο βιβλίο του «περί διέτης» την κρικηλασία ως ένα μέσο διατήρησης καλής φυσικής κατάστασης⁴⁰.

7.2.17 Κερητίζειν

Ήταν ένα παιχνίδι το οποίο αποτελούνταν μόνο από δύο άτομα. Οι παίκτες είχαν στα χέρια τους από ένα ξύλο και προσπαθούσαν με το ξύλο αυτό να οδηγήσουν σε ένα συγκεκριμένο σημείο μια μπάλα που βρισκόταν στο έδαφος, Μπορούμε να πούμε ότι

⁴⁰ Wikipedia (2022).

είναι ο πατέρας του αθλήματος χόκεϊ. Αργότερα εξελίχθηκε σε ένα παιχνίδι που απαρτιζόνταν από αρκετά άτομα και με διαφορετικούς κανόνες.

7.2.18 Στρόμβος

Ο Στρόμβος είναι η σημερινή σβούρα. Εκτός από στρόμβος κατείχε και άλλες ονομασίες όπως βέμβυξ, κώνος, ρόμβος ή στρόβιλος.⁴¹ Τα παιδιά έφερναν τη σβούρα μια δυνατή περιστροφή και προσπαθούσαν να διατηρήσουν την περιστροφή της δίνοντας της χτυπήματα με ένα μαστίγιο. Υπάρχει μάλιστα εικόνα σε αγγείο που μας δείχνει την αναπαράσταση μιας κοπέλας να χτυπά την σβούρα με ένα μαστίγιο.

7.2.19 Σφαιρίδια ή σφαιρί

Τα σφαιρίδια μοιάζουν αρκετά με το παιχνίδι του αστραγαλίζειν. Μπορούμε να πούμε πως το παιχνίδι των σφαιριδίων είναι οι σημερινοί βόλοι και να υποστηρίξουμε πως παιζόντουσαν όπως και σήμερα.

7.2.20 Ανακρουσία

Η Ανακρουσία ήταν ένα παιχνίδι το οποίο μπορούσε κάλλιστα να παιχτεί μόνο με έναν παίκτη. Ο παίκτης είχε μια μπάλα την οποία πετούσε με τα χέρια του σε έναν τοίχο και έπρεπε να την πιάσει και πάλι μετά το χτύπημα της στον τοίχο. Αν η μπάλα στον γυρισμό της ακουμπούσε στο έδαφος και δεν κατέληγε στα χέρια του, ο παίκτης έχανε.

7.2.21 Χυτρίνδα

Η χυτρίνδα ήταν ένα παιχνίδι της αρχαιότητας ομαδικού χαρακτήρα. Πριν ξεκινήσει το παιχνίδι διεξάγονταν μια κλήρωση με την οποία επιλέγονταν ένας από τους παίκτες. Ο παίκτης ο οποίος είχε κληρωθεί έμενε όρθιος στη μέση όλων των υπόλοιπων παιχτών και κρατούσε μια χύτρα με το χέρι επάνω στο κεφάλι του. Οι

⁴¹ Wikipedia (2022).

υπόλοιποι παίκτες τον περιτριγύριζαν και μιλούσαν μαζί του προσπαθώντας να αποσπάσουν την προσοχή του και έχοντας ως απώτερο σκοπό να τον χτυπήσουν. Αυτός με τη σειρά του, του επιτρεπόταν να χτυπήσει με τα πόδια του τους υπόλοιπους παίκτες. Εάν κατάφερνε να χτυπήσει κάποιον από τους παίκτες εκείνος τότε έπαιρνε τη θέση του παίκτη που είχε τη χύτρα στο κεφάλι του. Στην περίπτωση απουσίας χύτρας το παιχνίδι αποκτούσε μια παραλλαγή έχοντας αυτή τη φορά δύο παίκτες από τους οποίους ο ένας έπαιρνε το ρόλο της χύτρας και ο άλλος ακουμπούσε με το χέρι του το κεφάλι του πρώτου που αναπαριστούσε τη χύτρα. Σκοπός των δύο παιχτών ήταν ένας από τους δύο να προφυλάξει τη χύτρα από τα χτυπήματα των υπόλοιπων παιχτών.

7.2.22 Σχοινοφυλίνδα

Το αρχαίο αυτό παιχνίδι διαφέρει ελάχιστα από το παιχνίδι «κάηκι τ' παπά αχυρώνα». Το παιχνίδι αυτό το προτιμούσαν κυρίως ομάδες κοριτσιών. Όλοι οι παίκτες εκτός από ένα κορίτσι που είχε το ρόλο της μάνας καθόταν κάτω δημιουργώντας έναν κύκλο και έχοντας το βλέμμα τους στραμμένο εσωτερικά αυτού. Το κορίτσι που εκλέγονταν ως μάνα ήταν αυτό που ξεκινούσε το παιχνίδι και περιφερόταν έξω από τον κύκλο που σχημάτιζαν τα κορίτσια. Σε όλη την διάρκεια της περιφοράς της σιγοτραγουδούσε «κάηκι του παπά αχυρώνα κι κόμμα καίτι». Κάποια στιγμή και συνεχίζοντας το τραγούδι της άφηνε χωρίς να γίνει αντιληπτή από τα υπόλοιπα κορίτσια ένα μαντήλι στην πλάτη κάποιας κοπέλας. Την στιγμή που τα υπόλοιπα κορίτσια ανακάλυπταν πως το μαντήλι λείπει από το χέρι της μάνας ξεκινούσαν αυτά με τη σειρά τους και τραγουδούσαν τα λόγια της κάτι που σήμαινε πως κάπου υπάρχει το μαντήλι και έτσι τα κορίτσια ξεκινούσαν να ψάχνουν τις πλάτες τους. Η παίχτρια η οποία είχε πάνω της το μαντήλι σηκωνόταν και έπαιρνε στο κυνήγι γύρω από τον κύκλο τη μάνα με σκοπό να τη χτυπήσει με τον κόμπο του μαντηλιού. Σημειώνεται πως ο κόμπος δεν είχε κάτι μέσα του άρα και τα χτυπήματα δεν ήταν σκληρά και γινόντουσαν προς όφελος διασκέδασης κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Αν πάλι η μάνα προλάβαινε να φτάσει στην κενή θέση του κοριτσιού το οποίο την κυνηγούσε μπορούσε να κάτσει, οπότε πλέον η κοπέλα που έμενε μόνη της αναλάμβανε το ρόλο της μάνας. Αν πάλι κανένα από τα κορίτσια δεν καταλάβαινε ότι το μαντήλι ήταν σε κάποιο από αυτά μέχρι να ολοκληρώσει η μάνα μια πλήρη περιφορά τότε έπαιρνε πίσω το μαντήλι και χτυπούσε το κορίτσι στο οποίο το είχε

αφήσει. Έπειτα η παίχτρια σηκώνοταν προσπαθώντας να γλιτώσει περαιτέρω χτυπήματα. Στην προκειμένη όμως περίπτωση όταν ολοκλήρωναν έναν πλήρη κύκλο η θέση της μάνας παρέμενε στην ίδια παίχτρια.

7.2.23 Μοσκίνδα

Η Μοσκίνδα είναι το παιχνίδι που γνωρίζουμε στις μέρες μας ως η μακριά γαϊδούρα. Το επέλεγαν συνήθως αγόρια μεγαλύτερης ηλικίας και απαρτίζονταν από δύο ομάδες τεσσάρων μέχρι και έξι παιχτών.

7.2.24 Ανώνυμο

Το ανώνυμο ήταν ένα αρχαίο ελληνικό παιχνίδι το οποίο λάμβανε χώρα σε ανοιχτωσιές. Αποτελούνταν από δύο μικρές ομάδες κυρίως αγοριών. Ως παιχνίδι είχε απαιτούμενα αντικείμενα έξι επιμήκεις μεγάλες πέτρες που χρησίμευαν ως στόχοι και πολυάριθμες μικρότερες που είχαν σκοπό να τις πετάξουν στον στόχο τους. Οι μεγάλες πέτρες έπρεπε να έχουν ένα κατάλληλο μέγεθος ώστε οι μικρές να μπορούν να τις χτυπήσουν όπως και να μεταβάλλουν τη θέση τους. Κάθε ομάδα τοποθετούσε τους δικούς της στόχους σε μία νοητή ευθεία αλλά διαφορετικής περιοχής. Οι μεγάλες πέτρες έπρεπε να έχουν απόσταση έως δύο μέτρα μεταξύ τους ενώ γενικότερα η απόσταση των αντίπαλων στόχων επιλεγόταν κατά προτίμηση των παιχτών. Αφού οι στόχοι και των δύο ομάδων είχαν τοποθετηθεί στο έδαφος γινόταν μια γρήγορη κλήρωση που καθόριζε την σειρά των παιχτών που θα ρίξουν τις βολές τους. Κάθε παίχτης μπορούσε να ρίξει έως τρεις βολές και σκοπός του ήταν να καταρρίψει τους στόχους της αντίπαλης ομάδας. Ήταν ένα παιχνίδι που απαιτούσε ευστοχία αλλά και δύναμη. Νικήτρια ομάδα ήταν αυτή η οποία μπορούσε να καταρρίψει πρώτη τους στόχους της άλλης ομάδας. Οι νικητές πέραν του ότι επιβραβεύονταν με ηθική ικανοποίηση είχαν ένα επιπλέον έπαθλο αυτό της καβάλας. Οι χαμένοι υποχρεούνταν να κουβαλήσουν στην πλάτη τους τους νικητές περπατώντας μία διαδρομή την οποία είχαν συνεννοηθεί πριν καν ξεκινήσει το παιχνίδι. Σημειώνεται πως το παιχνίδι αυτό είχε επίσης και την ονομασία «ρούμπαλα».

7.3 Διάφορα άλλα παιχνίδια στην Αρχαία Ελλάδα

Παρακάτω αναφέρονται μερικά ακόμα παιχνίδια που επέλεξαν να παίξουν παιδιά οποιασδήποτε ηλικίας στην αρχαία Ελλάδα.

Αιώρα, αντισφαίρισις, αρπαστόν, αρτιάζειν, ασίκχιοι, δραπετίνδα, επίσκυρος σφαίρα, εφηβική σφαίρα, ιππαστί σφαίρισις, κάλαμον περιβήναι, κόραι, κρικηλασία, κρυπτίνδα, μύνδα, οστρακίνδα, ουρανία σφαίρα, πεσσεία, πλαγγόνες, σφαίρα, σφαίρισις, σφαιρισμός, τρόπα, φαινίνδα.

8 Βιβλιογραφία

(2022). Ανάκτηση από www.wikipedia.com

Tames, R. (2003). *Τα παιδιά στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Σαβάλλας.

Marrou, H. (1961). *Ιστορία της εκπαίδευσης κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα.

Αθανασάκη Λ, Ν. Τ. (2014). *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην Ελληνική Αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*. Ηράκλειο.

Γιαννικόπουλος, Α. (2003). *Η εκπαίδευση κατά τον 4ο αιώνα και κατά την αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Γιαννικόπουλος, Α. (2003). *Η εκπαίδευση στην κλασική και προκλασική αρχαιότητα*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Κάρζης, Θ. (1997). *Η παιδεία στην αρχαιότητα*. Αθήνα: Φιλιπότη.

Μανακίδου Ε, Μ. Φ. (2015). *Εν οίκω και εν δήμω*. Αθήνα: Κάλλιπος.